

X 269424

Semezdin Mehmedinović

Szarajevó blues

Az ostromlott város foglaltára

Qadmon Kiadó
Budapest, 2018

A fordítás alapjául Semezdin Mehmedinović
Sarajevo blues. Pojmovnik opsjednutoj grada
(Sarajevo, 1992, Svjetlost) című műve első kiadásának
a szerző által részben átdolgozott,
véglegesnek tekintett kézírata szolgált.

© Semezdin Mehmedinović, 1992, 2018

Fordította, valamint a szerzővel
közölt interjút készítette Orcsik Roland

Szerkesztette és a jegyzeteket írta Csáki Márton

X 269424

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való
tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához
van kötve.

The translation was kindly supported by the
Fund for Central & East European Book Projects,
Amsterdam.

© Qadmon Kiadó, 2018
Hungarian translation © Orcsik Roland, 2018

ISBN 978 963 88490 9 0

VESZTESEG

Emlékszem, hogy első olvasásra mennyire megrázott Goethe *A villikirály* című versének azon részlete, amikor az apa a karjában tartja haldokló gyermekét. A gyerek félelme és apjának tehetetlensége annyira megrendítő, hogy beleborzong a szív! Az elmúlt évben gyakran eszembe jutott ez a vers, de korántsem azért, mintha az általa keltett érzés ébredt volna fel bennem a halál jelenlététől szorongatott valóság közepette. Pont fordítva állt a dolog: a halál olyannyira jelenvaló volt, hogy képtelen voltam azonosulni az egyéni tragédiákkal. Azért élesztettem az említett érzést, hogy képes legyek tudatosítani a *tragikumot*.

Ez az elképzelés, mondani sem kell, tévesnek bizonyult. A költészet lényege éppen abban áll, hogy úgy éljük meg a versek szavait, mintha személyesen hozzánk szólnának, vagy mintha bennünk születtek volna. Ezért lehet átélni Goethe klasszicista alkotásának tragikumát. Úgy tűnik, a háború visszafogja szomorúságunkat, és megőrzi a szereteteink, a hozzánk közel állók számára...

Csak nagyon keveseket nem ért valamilyen szerencsétlenség. Mindannyian irtózunk azoktól, akinek a miénknél *elevenebb* a fájdalma. Ezért is óvakodom a saját veszteségemről írni – pusztán a mély belső készítés visz rá.

Meghalt édesapám. Ő nem itt, hanem egy másik körülrzárt városban élt, Bosznia északi részén. Annyira szerettem, amennyire egy fiú szeretheti az apját, és még mindig nem szoktam meg a tényt, hogy nincs többé. Elodáztam

a halálával való szembenézést, és ha most gondolok rá, a tudatomban hol vidám, hol borús, igazából jámbor képek sorjáznak.

Ritkán volt beteg. Egyszer gennyes torokgyulladásra volt: látom magam előtt, ahogy a szemét forgatva próbálja megvizsgálni magát a tükörben, én pedig az utasításai alapján egy műanyag szívószálon át fújom begyulladt manduláira a szalmiáksót. Ez a kép az első emlékeim közé tartozik, és akármikor merül is fel bennem, mosolyt csal az arcomra. És megvéd a rohamszerűen rám törő búskomorságtól. Egy súlyban tart.

Apám bányász volt, aki egyszerűen fejezte ki érzelmeit. Nem volt erős. Olyan könnyen mutatta ki gyengeségeit, hogy gyakran úgy éreztem, meg kell ölelnem. Én például elég korán rákaptam a cigarettára. Másnap már ő is vett magának, mintha azt hitte volna, hogy lemaradt valamiről, és most gyorsan be kell pótolnia; olyan ember volt, aki a gyereke fejlődésén mérte saját éveit.

Most nem merem magam elé képzelni apámat, félek, hogy teljesen felkavarnának az emlékképek. A háború két tekintetben is önzővé tett: egyrészt megráz a távoli haláleset, míg a városban árató halál mindössze tompa riadalmat kelt bennem. Önzésem másik vetülete, hogy halogatom apám halálának tudomásulvételét. Pont, mint tegnap, amikor kitértem az elől, hogy közöljek vele valamit, amit érzésem szerint mindenképp el kellett volna mondanom neki – de ez a valami aztán mégis makacsul kimondatlan maradt. És ez a kimondatlan most felkavar, ezért idézem az egyszerű öröm képeit.

Apám éles metszőollóval vágja a száraz ágakat a meleg áprilisi délből, és énekel: „Hej, nyári almába haraptam...”*

*

*Addig csenget, míg fel nem ébreszt.
Belépvén az asztalon lévő papírokra tekint.
Nincs ihlet? – kérdi apa.
Lásd – mondja –, a tó annyira befagyott,
Hogy ha lenne hólánc a téli gumijukon,
Átkelhetnének rajta a súlyos kamionok.
Addig beszél, míg nem meggyőző róla,
Hogy a világ a fonákjáról is szemlélhető,
Én meg észreveszem a tavon járkáló embereket,
Horoggal a szájukban.*

Eltűnődöm:

*Vajon melyikünk fog előbb meghalni?
Csak ekkor veti le zakóját,
Feltárva fehér ingének vállán
Két ruhacsipesz harapásnyomát.*

* A csillaggal vagy más karakterrel jelölt, csupán első előfordulásuknál jelzett idézetekhez, nevekhez, idegen szavakhoz, rövidítésekhez és egyebekhez kapcsolódó bibliográfiai és életrajzi adatokat, illetve magyarázatokat lásd a Szerkesztői jegyzetek megfelelő oldalszámánál. – A szerk.

HÁBORÚS ÁLOM

Tetejére állított bicikli, apa lehorgasztott
fejfel megigazítja a láncot.

Sokan vannak a kertben.

Halottak, apám?

Ne félj, fiam,

játszhatsz velük.

Nagyobbak a málnánál, a hangyák a talpam

alá bújnak.

A súlytalan hinta az ég felé,

majd visszalendül.

Sárga esőkabátos emberek kijáratot

keresnek a kertből.

Elnéznek felfettem.

Egyikük a kerítéshez megy, a kilincs után nyúl,

ám az schol, itt nincs ajtó.

Húsz évvel ezelőtt, emlékezz, apám,

ajtófélfa állt itt!

HULLA

Lelassítottunk a hídon

és bámultuk ahogy a Miljacka partján

emberhullát marcangolnak a hóban a kutyák

aztán továbbhaladtunk

semmi sem változott bennem

hallgattam ahogy ropog a hó a kerék alatt

mint amikor harapástól herseg az alma

és vad vágyat éreztem hogy

kinevesselek

amiért pokolnak nevezted ezt a helyet

és azzal a meggyőződéssel menekülsz innen

hogy Szarajevón túl nincs halál

1989, AUGUSZTUS

Este a zsinagógában.
Kint esik.
Már a harmadik kávét főzöm.
Egy öreg költő elaludt a földön,
Zászlóval betakarva.

Ah, a szegény öreg költő
Magzatpózban
Alszik,
Állami lobogóba
Bugyolálva!

TELEFONCSÖRGÉS

Állandóan csörgött a telefon,
Az ablakhoz léptem, kilestem,
Majd szempilla csúszott a szemembe.
Minden lomha, ingatag volt,
S mint minden szocreál országban,
Senkiről se volt tudható, mi is a dolga.

Kivéve talán azt az aranyórás
Csempészt a hídon, aki épp
Parfümöt indult vásárolni
A nőjének, egy Vespán lovagolva
Egészen Isztambulig.

MŰTEREMBEN

Fatuskókon ülünk a műteremben.
Itt pusztán rajzolt nők akadnak.
Körömollók éles hegyével
Őrlik az afganisztáni hasist.
A szomszéd ház balkonján
A mester sötét sziluettje
Mécsbogarak raját zavarja szét a hegesztővel.
Fatuskókon ülünk a műteremben,
És minden csupa csend.
Amint pizsamát húzok,
Életem megváltozik.
Odakint hideg éjszaka.
Körbezárnak a hegyek,
Melyekről szomorúan felsír a láncfűrész.

ALIFAKOVAC

Szarajevó keleti csücskén
egy kisleány rózsákkal borítva

*Bajram** van, és ő, a kis kereskedő
rózsákkal borítva a temetőbe tart

Száz hatalmas rózsával borítva
mint egy sír a temetés napján

Mint egy sír a temetés napján
kisleány mászik az Alifakovacra

IDEGEN

Egyszer majd én is egyedül indulok
a sír sötétjébe –
az Alifakovacra, vagy egy másik dombra a városban,
ahol mindenkit ismertem –
most azonban két-három emberen kívül
senkit –
és csak éjjel, magányosan,
a múltból nézem
a város sötétjét
egy idegen lakásból,
én, az idegen –
idegen én

ESSZÉ

A ma esti séta verset érdemel.
Repülők villanása a kék homályba
Sülyedő külváros felett.
Szikrázó vezetékek a trolibusz felett.
Egy nő elvesztette a fülbevalóját,
Most visszafordul az utcán megkeresni.
Hirtelen bánat fog el miatta.
A gyerek miatt, aki a biciklijé
Csengőjében nézi saját tükörképét.
Az öreg miatt, aki a hídon a fülembé súgja:
„Miként eshet meg, hogy a lehető világok
Legjobbikában kiszárad egy folyó?”
Végül pedig
Anyám arcán a szeplők
Mintázata miatt,
Míg ő séta közben arról győzköd:
Isten ott van, ahol eszembe jut.

SZÖKEVÉNY

Csak akkor –
mielőtt még megiszod a kávé
a restiben;
a bakter kalapáccsal
ütögeti a mozdony kerekeit;
hónod alatt újság –
a várost békében kell elhagyni –
sehol nem leszel hiteles
hacsak nem a póre élet az egyedüli igazság
mikor az üres levegőt nevezik szabadságnak –
hacsak nem vagy nyugtalan
lelkiismeretű szökevény
hacsak nem te vagy Billy, a Kölyök

VALLÁSOSSÁG

Éjjel kivárjuk a pillanatot,
mikor feltárul a forma:
az égbolt még sötét
a földi tárgyak ragyogásától –
majd a lakóépületek papírmasszává válnak,
elfeketednek saját felszíni árnyékuktól.
És fénylik az ég,
a hold pedig felragyog a háborúban –

E pillanatban mindent
megvilágít, a messzelátós fiút is
az ablakban, az elemek szelíd
erejének isteni mosolya.

RADOVAN KARADŽIĆ*

A háború egy vasárnapi napon vette kezdetét. Ezt azért tudom, mert vasárnaponként jártunk focizni a Skenderija Központba. Azon az estén a csapatom egyik fiatal tagja nem jött el, ám ennek nem tulajdonítottunk különösebb jelentőséget. Később, mint mindig, elugrottunk egy sörre, amikor meg indulni készült az utolsó trolibusz, hazafelé vettem az irányt. A buszozás rövid ideig tartott, mert harisnyamaszkat viselő emberek Kalasnyikovokat szegeztek a járműnek, és feltartóztatták. Amikor leszálltam, körbepillantottam a cifra bagázson, és felismertem a srácot a focicsapatból. Annyira meglepődtem, hogy kétszer is megkérdeztem tőle: „Šljuka, te vagy az?” – mire ő feszengve hallgatott, a harisnya mögött.

Utána még napokig zavarodott voltam. Valaki, akivel egy derűs estét készültem eltölteni, igazi terroristaként elfoglalta a trolibuszt! Sehogy sem tudtam felfogni az átható fizioognómiai változást. Ám amikor megszaporoedtak az olyan ismerőseim, akik Šljukához hasonlóan nem a lábukra, hanem a fejükre húztak harisnyát, a döbbenetem is elmúlt.

A trolibuszos eset utáni napon Radovan Karadžićot néztem a híradóban. Időnként csak a hangját lehetett hallani, miközben a képernyőn egymást váltották az előző napi eseményekről készült felvételek, melyeken a trolit megállító harisnyamaszkos alakok is feltűntek. Karadžić olyan nyilvánvaló hazugságokat szajkózott, hogy mérgemben előkotortam gyerekverskötetét (*Ima čuda – nema čuda*, Sarajevo, 1982, Svjetlost), és szaggatni kezdtem. Ez akkora

ellenkezést váltott ki a fiamból (a szemem láttára kapott sokkot, noha maga is ijedten nézte a híradót), hogy zavarosan visszahőköltem. Celluxszal visszaragasztottam a kitépett oldalakat, így próbálva megnyugtatni a gyermeket, aki nem akarta tudomásul venni a felnőttek világának összeomlását. Mivel a gyerek ismerte a könyv szerzőjét, képtelen volt elhinni, hogy ez az ember ártani akarna neki.

Karadžićot még a háború előtt ismertem meg. Olyan verseket írt, amelyeket a kollégáim közül senki nem tartott jónak. Természetesen én sem. Eltekintve attól, hogy a fiam ízlése előtt kénytelen voltam fejet hajtani. Radovan maga is tudta, hogy irodalmi tehetségét senki sem tartja sokra, ám találkozásaink alkalmával nem mutatott sem sértettséget, sem írói hiúságot. Épp ellenkezőleg: megvolt hozzá az érzéke, hogy józan javaslataival rendet teremtsen tanácskozásainkon, ebből azonban senki nem sejtette, hogy politikai babérokra tör. Kávéházi összejöveteleinken ritkán beszélt, inkább hallgatott. Amikor mégis bekapcsolódott a társalgásba, szavai megnyugtatóan hatottak, valószínűleg a többéves pszichiátriai gyakorlatának köszönhetően. Radovan Karadžić verseire azonban senki nem emlékezett, így átsiklottak a már korai költészetében is megnyilvánuló gyűlölet felett, habár azok a sorai, hogy „nyomuljunk a városokba / kinyírni a nyápicokat”,* egyértelműen előre vetítették háborús programját.

Akárhogy is, Karadžić békés és jó természetű ember benyomását keltette. A szocializmus bukása utáni első többpárti választások idején megalapította a Zöld Pártot. Ami érzésem szerint teljesen rá vallott. Balkáni állapotok közepette ilyen pártot alapítani inkább művészi hajlandóságról tanúskodik, semmint valódi politikai elhivatottságról. A

zöldek első akciója is erre utalt, mikor a főutca akácai-
nak ágait különféle színű nejlonzacskókkal aggatták tele.
Néhány hónappal később Radovan a szerb nacionalisták
vezetője lett, és új szerepéhez idomulva mindig csípőre
tette a bal kezét, azzal a szándékkal, hogy a kíváncsis-
kodók észrevegyék a zakója alá dugott pisztoly markola-
tát. Gyökeresen megváltozott. Radovan volt az egyetlen,
akinek nem kellett harisnyát húznia az arcára – a változás
önmagában is szembeötlő volt: ábrázata elvadult, már nem
az az ember volt, akit egykor ismertem. Arcáról úgy szállt el
minden visszafogottság, mint halottból a lélek.

A nemzedékéhez tartozó nem egy barátja ma készséggel
tanúsítja, hogy Radovan mindig is gazember módjára vi-
selkedett. Vagyis nem valami mélyreható átalakulásról volt
szó, ahogyan én sejtettem: Karadžić gonoszága mindig
kiültözött, még ha igyekezett is elrejtetni, eltussolni vagy
letagadni. A. S. megmutatta a maga alkarján lévő sebhe-
lyeket, amelyek a következő esetről tanúskodtak: mikor
felöltött benne, hogy talán Radovan informálja a rendőr-
séget bizalmas beszélgetéseikről (a rendőrség az egyén leg-
titkosabb gondolatait is tudni akarta, ilyen idők jártak),
A. S. a saját bőrén nyomta el a cigarettát, mert a fájdalom-
mal akarta rábírní Karadžićot, hogy vallja be a rendőrségnek
tett szolgálatait.

Mai szemmel nézve enyhén szólva is bárgúnak hat a
feltételezés, hogy egy eljövendő háborús bűnös esetleg
meghatódik a másik fájdalomtól. Ám ez az eset a hetve-
nes évek elejéről magyarázatra szorul. Radovan Karadžić
generációja számára sorsdöntő volt a hatvannyolcas év. A
szarajevói diáklázadás inkább volt az akkoriban világszerte
tapasztható forradalmi megmozdulások gyenge és távoli

visszhangja.* Ám az utcák elnéptelenedése után a hatalom
szinte rögtön igyekezett a saját szolgálatába állítani a láza-
dás hangadóit. Miniszteri kabinetekben kaptak állást, vagy
az Állambiztonság pénzelte őket, annak reményében, hogy
hosszú távon még hasznát vehetik forradalmi hevületük-
nek. Ily módon változtatták politikai ellenfeleiket fizetett
besúgókká, akik idővel, új körülményeik közt elkényelme-
sedve kapzsi gazemberekké váltak. A hatvannyolcas diá-
klázadás idején Karadžić az utcán volt, ám közvetlenül a
háború előtt mohóságból – ami őszintén megdöbbentett –
bűncselekménybe keveredett. Börtönbe is került miatta egy
évre. Ekkor már világos volt, hogy a nemzedékéhez tartozó
irodalmárok körében használt szelíd beszédmódja csak álca
volt. Márpedig aki tegnap lopott, ma már gyilkolni is hajlan-
dó lesz. És Karadžić épp ezt az utat járta be.

A szocializmus gyermekeinek körében divatos ruhada-
rabnak számított a Lenin-sapka, Karadžić „költői” gene-
rációja az orosz kultúra megszállottja volt. Meg a sporté!
– fél évszázadokon át kvaterkáztak a sakktábla mellett. Az
a meggyőződésük, hogy minden eseménynek a forrada-
lom a mértéke, valószínűleg fontos szerepet játszott abban,
hogy Radovan Karadžićot szemelték ki a háborús munkák
elvégzésére. Amennyiben a változás fenekestől felforgatja
a tudatot, úgy az sem számít, ha szintisza rabláson vagy
terrorizmuson alapul! Sőt, ha még rablás is van benne, an-
nál jobb! Mindennek jegyében ő tűnt a legmegfelelőbbnek
Milošević nacionalisztálinista víziójának megvalósításához.

Ha ma gondolok Karadžićnak a Zöld Párt alapítása idején
mutatott „antimilitarizmusára”, azokat a nejlonzacskókat,
melyekre oly élénken emlékszem, a háború legkifejezőbb
tárgyainak látom. A menekültek, akiket ez a költő üldözött

el az otthonaikból, csupán annyi ingóságukat vihették magukkal, amennyi ezekbe a zacskókba fért. A boszniai háború eseményeiről készült fényképeken és videofelvételeken tömegével látni ezeket a nejlonszatyrokat – ily módon változott ez az ártalmatlan tárgy a tragédia eleven jelképévé, metaforájává.

Nem tartom túl sokra mások cselekedeteinek utólagos megítélését. Az ilyen látásmód ugyanis inkább árulkodik az emlékezőről, mint a tettesről. A háború alatt ritkán gondoltam Karadzićra – tökéletesen elvoltam a pusztta túlélés gondjaival. Mindössze azokban a napokban jutott eszembe, hogy az életem az ő akaratából vált elviselhetetlenné, amikor Szarajevóban végképp kibírhatatlan lett az élet. Ilyen napok, sajnos, bőven akadtak, én pedig különös rosszérzéssel emlékszem az egyikre. Nem azért, mintha az lett volna a legszörnyűbb, amit megéltem, mert nem az volt, hanem feltehetően azért, mert Radovan *a föld alatt* jutott eszembe.

Vissza akartam jutni Szarajevóba, méghozzá az egyetlen lehetséges módon, az alagúton át. A repülőtér kifutópályája alatti keskeny járatban mindenhol víz csepegett, a sár gátolta a mozgást. A szűk alagútban olyan érzésem volt, mintha narancsokon taposnék, azokon, amelyek leestek az előző éj folyamán ugyanezen az útvonalon a városba juttatott szállítmányról. Miután nem volt elég levegő, az alagút felénél annyira kimerültem, hogy nem volt több erőm görnyedten lépkedni előrefelé, ugyanakkor már túl messzire jutottam ahhoz, hogy visszaforduljak. Kész lettem volna meghalni ott, ahol vagyok, de aztán találtam egy kis zugot (visszagondolva úgy vélem, oda tehettké a hullákat, hogy az élők átjuthassanak). Órákig maradtam ott. A mellkasomat szorongató szégyenérzet megtette hatását, a föld alatt

tehát eszembe jutott Radovan, ahogy egy nyári délutánon lelkesen beszélt az Írók Klubjában arról a filmről, amelyet az előtte való napon látott. A *Sophie választása* (Alan J. Pakula rendezése) kapcsán részletekbe menően és különböző nézőpontokból, az emberi lelket hivatásszerűen tanulmányozó pszichiáter szakértelmével boncolgatta Meryl Streep lelkiállapotát abban a jelenetben, amikor a német tiszt parancsára el kell döntenie, hogy melyik gyermekét öljék meg a kettő közül. A föld alatt még a hajam is égnek állt e racionális elemzés emlékeitől.

Radovan lélektani hadviselése, amit hadseregének főparancsnoka – Ratko Mladić – háborzongató pontossággal „sokterápiának” nevezett, abban állt, hogy kitartóan gyálázta az ártatlanokat; ennek hatékonyságát ott, föld alatti megalázottságomban magam is tapasztalhattam. Pakula filmjének szörnyű jelenete számtalanszor megismétlődött Boszniában: Karadzić katonái ugyanazon választás elé állították az anyákat, mint amire Meryl Streep kényszerült a német koncentrációs táborokról szóló filmben.

Annak ismeretében, hogy Karadzić miféle pokoli dolgokat művelt a háborúban, mérget vehetünk rá, hogy élvezetét lelte a cigarettát saját alkarján eloltó írókollégája fájdalmában. Szándékosan használok a „pokoli” jelzőt, mert a médiában túl gyakran nevezték Boszniát annak, amivé Radovan Karadzić tette: *pokolnak*.

A szarajevói *Oslobodenje*t a háború elején fényképet közölt egy felgyújtott épületről, amelyből sűrű, fekete füst gomolygott. A felvétel pillanatában a füst egy tisztán ki-vehető Karadzić-portrét formázott az égen. Íme, a várost lángba borító személy most a füstben ördögként jelenik meg pusztításának műve felett. A fénykép láttán minden-

ki erre gondolt. Érdekes, hogy az emberek a gonosztságot csak a jelképek nyelvén képesek körülírni. Hiába mutatja a lángoló épület feletti füst annak az arcát, aki felgyújtotta, tehát egy adott emberét, mégis mindig ördögi ármánynak tartják az ilyesmit. Így védekezik a tudat: amennyiben a gonosz az ördög mesterkedése, akkor nem e világi, messze van tőlem.

A háború bizalmatlanná tett a metaforákkal szemben (és nem pusztán azért, mert a költők gyilkossá váltak), még a vallási mítoszokban gyökerező metaforáktól is idegenkedem. Sőt, azoktól még inkább, mert ami „ahhoz” a világhoz kötődik, amelybe a halálon át vezet az út, már nem az élőkre tartozik, és ezzel feloldozást is nyernek a gonosztettek elkövetői. Az ilyen metaforák nyomvonalán haladva – és ez az, amitől szinte fizikai rosszullét kerülget – Karadžićot szintén felmenthetnék a *pokoli* műve miatt őt terhelő minden felelősség alól.

Ez finoman szólva is a több hektoliternyi „nem szerb” vérrel mérhető hazugság diadala volna. Éppen a hazugság volt az egyedüli politikai eszköz, amelyben Radovan Karadžić feltétel nélkül bízott. Miután a „faji tisztaság” nevében elkövetett minden cselekedete megvetendő volt, nem maradt más számára, mint önmaga módszeres elhülyítése, azaz abba vetett hite, hogy a hazugság, ha elég sokszor mondogatják, igazzá válik. Karadžić olyan sokáig sulykolta hazugságát, hogy az számos „honfitársunk” szemében az igazság rangjára emelkedett. Talán ezért rejtették minden teketória nélkül harisnya mögé az arcukat. Karadžić a leggyakrabban azt hajtogatta, hogy Boszniában a különböző népek képtelenek együtt élni, ami igazából a rasszizmus eufemisztikus megfogalmazása volt. A valóság ennek homlokegyenest ellentmondott:

Boszniában már annyira régóta éltek együtt eltérő kultúrájú népek, az etnikai keveredés oly általános volt, hogy az elkülönítés minden formája csak szélsőséges erőszak és borzasztó vérontások árán volt keresztülvihető.

Épp akkortájt, 1991/1992-ben, amikor a legharsányabb szószólója volt „a kulturális választóvonalak” mentén való teljes elkülönülésnek, végigpörgettem a szarajevói telefonkönyvet, amelyben huszonegy Karadžić vezetéknévű ember szerepelt. A hírhedt költőn kívül olyanok, akik etnikai alapon a következő megoszlást mutatták: 10 bosnyák, 9 szerb és 1 horvát. E névsor pikantériája, hogy az egyedüli horvát – Mate Karadžić – ugyanazt a keresztnévet viselte, mint a horvát nacionalista párt akkori vezetője (Mate Boban*), a bosnyákok között meg ott találtam Ale Karadžićot. Az Ale az Alija, azaz a háború idején hivatalban lévő bosnyák miniszterelnök, Alija Izetbegović keresztnévének a becézett alakja.

Egy ilyen, etnikai szempontok szerint felállított boszniai névsor fényében minden faji eszme szükségszerűen groteszkké válik, de pontosan emiatt félelmetesen véresszájú az efféle rasszizmus. A legijesztőbb megnyilvánulását éppen egy Bosznián kívüli eset példázta, amikor Vojislav Šešelj* (talán az egyedüli szerb ezzel a vezetéknévvel, mert minden Šešelj horvát!) Vukovárra, a kis horvát város romjain disznóhúst falatozva ünnepelte „győzelmét” a katonái körében. A tévékamerák előtt ez alkalomból úgy nyilatkozott, hogy a disznók, amelyeket éppen falnak, a leggyilkolt horvátok tetejéből lakmároztak.

Megszólalásai alkalmával Karadžić – nem úgy, mint Šešelj – csak halvány utalásokat tett a kannibalizmusra. És noha ő maga nem vált emberevővé, gondolkodás-

módjában és hadviselési módszereiben volt valami elemi durvaság. Egyik barátom, az író A. I. használta szövegeiben a „palei Fenevadak” szófordulatot.* Értettem, miért a nagy F, ám a kifejezést nem találtam pontosnak; elve nem tetszett, mert az áldozatnak az üldözőjével szemben érzett elkeseredett dühe jut benne kifejezésre. A csetnikek† felfoghatatlan tombolása ellenére engem Karadžić csatlósai sosem indítottak többre egy gúnyos mosolynál. Legpontosabb leírásukat, azt hiszem, az a gyerek adta, aki annyira tiltakozott a gyerekverskötet széttépése ellen. Ez a fű-rémisztő történetet mesélt nekem arról, hogy a szilvápálinkához jutó csetnikek úgy szaporodnak, mint a szörnyecskek.‡ A maga számára is érthető gyermeki fogalmaival igyekezett megragadni a gonoszt. Miután elmondta ezt a történetet, gyakran azon kaptam, hogy a világtérkép fölé hajolva viharaszt; ujja a legtöbbször Grönlandon állapodott meg. Amikor rákérdeztem, miért épp oda szeretne elutazni, így válaszolt: „Mert ott nincsenek emberek.”

Nekem sem maradtak illúzióm az emberről. Tudom, hogy akivel egy kedélyes délutánt töltöttem, a nap végén harisnyamaszkban zörgethet az ajtómon, ahogy Stojan Šljuka a trolibuszén. Šljukat nem láttam azóta, de a focis játék egészen borzalmas véget ért azokban a napokban: Vojislav Maksimović – a jugoszláv irodalom professzora – egy meggyilkolt muszlim levágott fejét használta focilabdának! Semmiféle illúzióm sem maradt tehát az emberekről és a népekről. Mivel nem hiszem, hogy létezik nép, amely ne feszítené keresztre Jézust. Boszniában Karadžić szerbjei feszítették meg. És mindezek után számomra nem pusztán a világ dekonstruálódott, hanem a nyelv is. A könyvtár többé nem egy könyvekkel

teli épület, csupán üszkös kőhalom. Ha manapság egy rendes könyvtár gyermekrészlegére tévedek, megdermed a szívem.

TEGNAPI VILÁG

Ma eszembe jutott a görög költő,
két méter magas
ültünk az Európa szálló vörös éttermében
és beszélgettünk
egyszer halálra ítélték
és reggelig virrasztva várta a kivégzőosztagot
azóta sok idő eltelt
most ő manolisz anagnosztakisz*
fehér füstszűrős erős görög cigarettát szív
tartózkodik a tömény italoktól
érzésem szerint kiábrándult a politikából
majd robbanást hallottunk a járda felől
és a két méter magas test
boltívként hajolt az ablakhoz
valaki petárdát hajított a konténerbe
meggyulladt a géppapír
amit kidobtak a túloldalon lévő bankból
„csak ne újra szarajevóban”
mondta
oly hamisan csengtek e szavak
ám legyen gondoltam
ha valaki már szembenézett a halállal
játszhat kicsit vele
fiatal voltam nem tudtam
hogy a halál egyszerűbb mint amilyennek tűnik
annyira egyszerű
hogy minden róla mondott szó hamis

A VÁROS SZÉLÉN

A város szélén megpillanthatod, hogy
a legutóbbi háborúból itt maradt kamion
miként zsugorodik a nyárfák között.
A rendőrterepjáróból kicibálják a rabot,
szakállán peremmorzsák.
A raktárban deszka deszkára halmozva,
formásan, mint egy szonett.

A város legszélén hosszú barakk,
a tetején felirat: GUMISZERVÍZ;
előtte teljes sebességgel
elhúz egy motoros.
És még sok egyéb tébolyult képet
láthatsz, amelyeket az égi,
elfogulatlan tekintet figyel.
Mondjuk, hogy a reptér melletti házak
tetejét piros-fehér kockásra festették.

CSETNIK HADÁLLÁS

Először jött a buldózer, és árkokat vájt a földbe, ezt követően pedig kamionokkal betontáblákat hoztak, hogy azokkal béleljék ki őket. A két végükön úgy ásták beléjük a tankokat, hogy csupán a csövük látszott ki. Ugyanígy tettek az ágyúkkal. Amelyek kívül esnek puskáink lőtávolságán. Netán a telet is átvészelték a katonáik egy ilyen lövészárokban? Most augusztus van, Nišből dohányt, Prokupljéből pálinkát kapnak. Nem tudom, honnan hozzák nekik a nőket, akiket a messzelátóval volt alkalmam meglesni. Az egyik a lövészárók mellé fektette matracát, hogy fürdőruhában napozzon rajta. Órákig henyél. Utána feláll, odalép az ágyúhoz, majd vaktában a város felé lö. Egy ideig fülel, a becsapódás helyét nézi, ártatlanul még pipiskedik is. Aztán visszahuppan, bekeni magát naptejjel, és teljesen átadja magát a nyugalomnak.

KIÚZETÉS

A csetnikek a városba száműzték a Jagomirból* az elmebetegeket. Aznap az egyik volt ápolt a karmainál fogva hurcolászott egy döglött verebet, és a Tomislav király utcán így szólt egy járókelőhöz: „Ha ideér az én hadseregem, te is meghalsz.”

TARTÁLYKOCSIK/ESŐVÍZ

Nincs víz; ha a városban köröző kevés tartálykocsi valamelyike megáll egy mellékutcában, azonnal ellepi a színes kannáktól tarkálló tömeg, csupa olyan ember, akiknek hisztériája kozmikus méreteket öltött. Egyetlen lajtos kocsi sem hajthat el úgy, hogy ne kerekedne körülötte dulakodás. Egy alkalommal általános lett a balhé, el se hinnéd, milyen harciasak a nők; egy vénasszony a csődület szélén álldogálva azt hajtogatta: „Muszlimok, mit műveltek?” Majd esni kezdett: egyik csapást tetézte a másik. A házban mindenhol csepeg, akár egy ciszternában, az élelme-sebbek kettévágták az ereszcatornákat, vödörben gyűjtik az égi vizet. A csapadék megtöltötte a gránátok ütötte krátereket. A háború abszurd fázisa: a hatóságok egyszerűen képtelenek mit kezdeni ennyi esővízzel.

EGY VISZONYLAG NYUGODT NAP

1.) A CSB, a közszolgálati adó napi tudósításai szerint, amikor tíz gránát csapódik „a szűkebb városközpontba”, amikor az orvlövészek „légyvédelmi gépgyúval vagy géppuskával” tüzelnek a kereszteződésekre, és csupán néhány halott és sebesült van, akkor az *egy viszonylag nyugodt nap*. Az emberek normalitása és örülete viszonylagossá vált, amióta a halált statisztikai számadatként kezelik. Szarajevóban ugyanis a halál bevételi többletéről beszélhetünk.

2.) Izgatott fiatalember könnyörög, hogy soron kívül eresztessen magának vizet. Mutogatja a műanyag kannáját. A lajtos kocsi előtti sor félreáll, hogy helyet adjanak neki. Miután megtöltötte kannáját, a férfi szaporán továbbhalad, de amikor az utca végéhez ér, leteríti egy gránát. Semmi sem marad utána a járdán, mindössze egy véres folt, amelyet rozsdának nézhetnénk, csak épp könnyebben letörölhető; abban a percben zuhogni kezd az eső, és mindent elmos, nyoma sem marad a fiatal férfinak, sem a kannának. Csak a víz. Az utcán mintha mi sem változott volna – csupán az emberek lettek némileg csendesebbek. Berreg a tartálykocsi motorja, hallani, ahogy könnyedén egymáshoz ütődnek a műanyag kannák.

SENKIFÖLDJE

Már több mint egy hónapja hevernek a holttestek a várost felosztó határvonalon. Nem lehet a közelükbe férkőzni, az UNPROFOR* fehér szállítójárművei sem mennek oda, hogy összeszedjék őket: a temetetlenek ott fekszenek, lelük a városi varjakkal kóborol.

VEREBEK

Emlékszem egy irodalmi estre. Miroslav Toholj,* akit az idő tájt barátomnak mondhattam, pont akkor érkezett Borból (ahol ugyancsak irodalmi ügyben járt), és még az utazás hatása alatt állva mesélt egy városról, ahol „nem maradt élő veréb”. Éppen így, az ökológiától fellelkesülve értekezett a halálról mint természetellenes jelenségről, aztán felolvastott egy részletet *A szív ura* című regényéből, amely azokban a hónapokban hagyta el a nyomdát.

Másnap korán reggel a házamban tartózkodtunk, anyám épp reggelit készített, amikor a fiam még álmosan és pizsamában megjelent az ajtóban. Toholj ceruzát nyomott a kezébe, meg egy jegyzetfüzetet, amelyben ez az egyetlen mondat szerepelt: „Bor az a város, ahol nem maradt élő veréb.” És míg a fiú krumplifejű embereket rajzolt, a notesz tulajdonosa beletúrta ujjait a gyerek hajába.

Az egész jelenet teljesen lényegtelen lenne, ha a mai napon nem ismétlődött volna meg: ülök a rajzolásba merült fiú mellett, és ujjaimmal fésülöm a haját.

Az időközben történtek miatt az újraélt helyzetben, illetve a hat évvel korábbi esemény felidézésében is van valami csaknem komikus. Miroslav Toholj gesztusában valódi melegség volt – annak az embernek a gesztusában, aki nem sokkal e látogatás után teljes mellszélességgel támogatta egy egész nép kiirtását. Így az idő – meg mindaz, ami a közelmúltat kitöltötte – gondoskodott róla, hogy az emlékhöz tapadó minden érzélem elértéktelenedjen.

Ma már a szerb regényíróra, Miroslav Toholjra gondolva az a mélységes meggyőződés támad bennem, hogy az em-

ber nem méltó a tragikumra, mivel az fenségessé teszi a létezést, és vigaszt nyújt. Ám az ember nem érdemel vigaszt. A komikum több igazságot hordoz, mert minden e világi létező jelentéktelenségét leleplezi.

A mából visszatekintve tehát komikus belegondolni, hogy létezik egy város, ahol nincsenek többé verebek.

És íme, hogy végződik e mese: míg ülök a fiam mellett, és ujjaimmal fésülöm a haját, figyelmes leszek valamire, ami először megmosolyogtat, mint amikor felnőtt csizmában látunk egy gyereket. Ujjaim végigszántanak tízéves fiam ástökében, és ahogy alaposan megnézem a haját, felfedezek benne egy ősz hajszálat.

GRBAVICA

1.) Szarajevói városrész, pillanatnyilag csetnik megszállás alatt. Hogy mikor került Grbavica szerb kézre? Amikor egy fekete barettet viselő nyugdíjas, a Željko, az elsőszámú szarajevói focicsapat szurkolója annak idején így nyilatkozott a televíziónak: „Nem vagyunk mi mészárosok, inkább becsúszásokkal okozunk az ellenfélnek csendes, *irritáló* fájdalmat.”

2.) Az orvlövészek, legalábbis azok, akik a Tršćanska utcát (Sniper Alley) lövik, a zsidó temetőből tüzelnek, a sírkövek mögé bújva, bizto... (majdnem azt mondtam, *biztonságban*, de nem szeretem ezt a szót, talán az Állambiztonság miatt), védetten. Drága Jehova, büntesd meg mindazokat, akik megrongálják a zsidó temetőket! És ~~engem~~ is büntess meg, ha vétkeztem, amikor fiatal egyetemistaként ibolyát szedtem ott.

A VÉRTANÚ SÍRJA

Egy emberi test, közvetlenül a temetés előtt. Nézem a térdeplő pózba állított katonát: még gyerek.* Ölében puska pihen. Arab torokhangok morajlása. Bánat gyűlik a karikás szemekben, a férfiak az arcuk felé fordítják nyitott tenyerüket. Míg tart a rítus, mindenben Isten jelenlétét érzem; amikor ez elmúlik, ceruzát ragadok, és lajstromba szedem bűneimet. Most minden tiltakozik bennem a halál ellen, a fogaimon végignyálva női rúzs ízet érzem. Senki sem sír. Hallgatok. Macska ugrik át a minaret árnyékán.

LJILJANÁNAK*

1.) *Alom*: lefelé baktatok az Óvárosba vezető lépcsőkön. Miközben óvatosan aláereszkedem a város északi részébe, a tarkómon melegséget érzek. Körültekintően haladok, nehogy eltapossam a grádicsokon kihajtott virágokat. A gránátok kilyuggatták a lépcsők sima felületét, az eső földet hordott az üregekbe. Vigyázok, hogy csak a fokok szélére lépjek, mert sem lezuhanni nem akarok, sem eltaposni a fakó, sápatag virágokat – a beteg virágokat.

2.) *Melyik Fassbinder-filmben van ez?*

Egy félkarú

férfi

betér a virágoshoz, és azt kérdi:

melyik virág utal a napok múlására?

(...)

A fehérliliom,

válaszolja a virágárus†

(Laurie Anderson)

KIJÁRÁSI TILALOM

Kijárási tilalom idején elnéptelenedik a Tito marsall* nevét viselő főutca. Szél csapkodja az üvegezetlen, nejlonnal fedett ablakokat. Mikor a szél elül, meghallani a macska lépteit az aszfalton. Ekkor a sötétben valaki azt kérdi: „Ki vagy?” A zseblámpa vékony fénysugarával keresi a személyi okmányaimat. Egymás felé halad, egymást világítja meg a szélvédő nélküli dzsip, amit egy fekete sisakos sofőr vezet, és az acéllemezekkel borított furgon, amelyen sárga betűkkel az áll: DOBRINJA. Egy szűk utcába befordulva arra gondolok, hogy valahol talán épp ilyen díszletek között folyik egy *sci-fi* forgatása, viszont a statisztát fenyegető életveszély ott kisebb, mint itt, Szarajevóban. Kevésbé valós. Óvatosan lépkedek a főutakon, nehogy a sötétben belegabalyodjak a villamosok leszakadt felsővezetékébe, és noha ebben az utcában nincs belőlük, mégis lábujjhegyen járok. Semmit sem látni, mégis tudom, hogy balra újságosbódé van: üvegeit kiverték, aajtaja leszakítva, belseje kiüritve. A polcok letépve falairól. A maradványokból valaki egy valószínűsítő készülék: az üveg nélküli kirakatban Szarajevót ábrázoló színes fényképeket erősített ruhacsipesszel egy damilra. Már napok óta így áll. Az alkotó ismeretlen. Elég volna benyúlni, és el is vehetné a képeslapokat – csoda, hogy ez eddig még senkinek nem jutott eszébe.

FOGYÁS

A háború a férfi nem válságának ideje. Senki nem tud meggyőzni az ellenkezőjéről: a háborút az *aszexuálisok*, az érzelmi fogyatékosok robbantják ki. Míg a szerelem megvéd az *ego zsarnokságától*, a nagy politikai befolyással párosuló aszexualitás mindig csak perverz bűncselekményeket eredményez. Azt látom, hogy a fiatal nők naponta többször is átöltöznek, és kisminkelve indulnak sétálni az üres szarajevói utcákon, ahol egyetlen kávézó sincs nyitva. Ismerek nőket, akik alig két hónap alatt olyan természetellenes mértékben lefogytak, hogy minden erotikus vonzerejüket elvesztették. A háború szörnyű következménye, hogy a szerb vezetők zsarnoki egója a háborútól érintett minden területre rátelepszik – mindenáron *aszexuális világot* akarnak teremteni. Nézem a népszerű színésznőt, ahogy leáll csevegni a fiatal harcosokkal, a város védőivel. Nyilvánvaló, hogy élvezi a beszélgetést, mert egyre csak halogatja a búcsút. Ám távozása után a választékos, illedelmes szavakat felváltják a védők obszcén megjegyzései. Micsoda vigasz!

KIFOSZTOTT ÜZLETEK

1.) Fekete egyenruhás fiatal férfi lép át az elhagyatott üzlet kirakatán; a katonabakancs üres térben gázol, azon az ezernyi gombostűn taposva, melyekkel egy kartonlaphoz rögzítették a gondosan csomagolt ingeket. A pénztárgéphez ül, ujjával a billentyűzeten dobol; megragadja lézerpisztolyát, és a terem üres sarkaiba céloz, mire a piros pont vándorolni kezd a falakon, az üres polcokon; a revolvért a térdére fekteti, ültében kinyitja a pulton fekvő ládát, előhúzza belőle egy fésűt, és gondtalanul végigszánt vele a haján. Utána kivesz egy apró porcelánfeszületet, Jézus fején töviskoszorú, majd a pultra helyezi – ujjbegyei finoman érintik a porcelánfigurát. Enyhén meghajolva előhúzza a lába alól a fedetlen, ingekkel teli dobozt. Sportcipő nyoma a kicsomagolatlan ing mellkasán; a férfi keze végigfut a galléron, mintha tisztogatná, utána meg kihúzza az ingbe szúrt egyik tűt, és a pisztoly markolatával beveri a pult szegőlécébe. A keresztre feszített Jézus figuráját a sportcipő nyomára helyezi, aztán a dobozt a tartalmával együtt a pultra teszi. Feláll, és fésülködve távozik, miközben hóna alatt ide-oda csúszkál a pisztolya.

2.) Talán csak azért, mert háború van, pusztán azért, de felöltik bennem, hogy az ingek gyári csomagolásába tűzött száz kis szöggel maga a reklámpar gúnyolódik a szép zsidó ifjú szenvedésein.

A BÉG-DZSÁMI IMÁMJA

1.) Miután a kislány ajtót nyit, megpillantom a férfit, aki világossárga pulóverében épp a sparheltet babrálja; mosolyogva fogad, és mutatja, hogy foglaljak helyet. A televízió mellett sorakozó videokazettákat nézegetem – kíváncsian arra gondolok, vajon ott van-e köztük Yılmaz Güney* valamelyik alkotása, de még ugyanebben a pillanatban lemondok arról, hogy ezt megkérdezzem.

2.) Spahić efendi – a Bég-dzsámi imámja – három gyermekét és egy unokáját veszttette el, amikor gránát csapódott az óvárosi Daire étterem elé. A felesége még ennek előtte meghalt, mint ha csak Isten magához ragadta volna, hogy megóvja. Hogy ne kelljen mindezt látnia. Jómagam úgy vélem, nincsenek nagy és kis tragédiák. Tragédiák vannak. Néhány talán körülrható szavakkal. Létezik olyan, amelyhez minden szív parányi. Az efféle tragédiákhoz túl szűkös a szív.

3.) Először a tévében láttam ezt az embert: megrázott, hogy milyen lelki erővel halmozza magában a szomorúságot; ahogy most az asztalhoz közelít, fiatalabbnak hat, egy doboz cigarettát tesz elé, majd odahozza a hamutálat, és megkínál egy szállal, mondván: „Hajdan szerettem a dohányt, de abbahagytam, többé nem élek vele.” Halkan beszél. Nekem a cigaretta miatt érdes a hangom, ha leeresztem. Figyelmesen nézem, valami olyan jel után kutatva, amelyben megnyilvánul sajátos ereje. Csevegünk. „Az embereket – mondja – erőkre és gyengére oszthatjuk, ám az utóbbiakat sem szabad megvetni, bizonyos okok

igazolják őket, például a fizikai adottságaik. És sok minden más is. Jómagam soha nem vállaltam a *kurban** levágását, nem is lenne hozzá erőm. Így van ez.” Miután rámutatott saját gyengeségére, elosztatta azt az együgyű feltételezésem, hogy sikerülhet egyetlen pillantással megragadnom ereje mibenlétét.

4.) Beszélgetésünk közben nem rögtönöz, előre megfontolt válaszokat ad kérdéseimre. Úgy tűnik, magányában már mindent átgondolt. Ezért érezni gördülékenynek beszédét, miközben összekulcsolt kezével átöleli a térdét; irodalmi módon gondolkodik, képekben. Válaszai kerek egészek, úgyhogy a beszélgetés során lassan körvonalmazódní kezd az imám magányának kis szótára.

Hadserg. A szarajevói katonák vadászok, mondja; a vadászok egész héten végzik a dolgukat, szombaton meg ki-mennek az erdőbe, és mielőtt hazafelé vennék az útjukat, elejtenek egy nyulat; ugyanígy – folytatja – ücsörögnek a katonák is a kávézóknak, hogy aztán luxuslimuzinjaikkal felhajtsanak a Trebević alatt elterülő Bistrik legmagasabban fekvő pontjára, és lövöldözzenek.

Boszniai muszlimok. Eszembe jut Tolsztoj, aki csodálattal írt a hegylakó Hadzsi Murat erejéről: olyan, mint ősszel a fű, amelyen áthalad a szénásszekér, de amikor a kerék továbbgördül, minden szála újra kiegyenesedik.† Ilyenek a boszniai muszlimok: őszi fűszálak, mély gyökerekkel.

*Mudzsahid.** A Nyugat nem tudja, mit jelent ez. Fordításban „harcos”. Számukra terrorista, aki bombát hajít a párizsi kávéházakra. Holott az isteni igazságot beteljesítendő fog fegyvert – bosszúból ölni számára halálos bűn. A hideg szí-vű Nyugat azonban nem érti ezt.

Iszlám. Egyre terjedő vallás, noha senkire nem tukmálják rá, nincsenek hittérítői; egy olyasféle *én*, amely nem tola-kszik előtérbe, mégis mindenén rajta hagyja a maga emberi és áldásos kézjegyét. Ez pedig a nagy emberek jellemzője.

5.) Kellemesen érint a társalgás közben árasztott nyugalma. A vele kapcsolatos, magamban feltett kérdéseim felesleges-sé válnak. Magatartása – nincsenek rá jobb szavaim – iste-ni béketűrésről tanúskodik. Míg szünetet tartunk, Spahić efendi feláll, hogy rakjon a tűzre a sparheltben, majd egy tálcán két körtét hoz – én meg nézegetem a falon lógó metszeteket; egy rézkarcon a régi szarajevói *csársi*† életké-peí. Mivel itt leszek rá figyelmes, visszatérek beszélgetésünk szótárához.

Szarajevói szellemiség. Eszembe jutnak a boszniai kávéházak – a falaikon képek, rajtuk az elmaradhatatlan, mindig egy-forma motívumok: *findzsát*† tartó, fezt viselő öregember, kereskedők a főtéren álló szökökút, a Sebilj körül... Ezekbe (az ilyen kávéházakba) tértek be fehér dobozos Drina ciga-rettájukkal a fekete barettet hordó nyugdíjasok a boltjaik-ból hazafelé menet vagy a *dzsuma*† után – meg az anyagosok, az olcsó Coca-Cola miatt. Úgy tűnik, csupán a történészek felületességéről tanúskodik, hogy Szarajevó toleranciája kapcsán az ugyanazon szűk utcácskákban élő, különböző

vallású hívők békés egymás mellett élésére hivatkoztak. A valódi tolerancia az, aminek senki egy szót sem szentelt: a falakat díszítő bosnyák motívumok összebékülése a Coca-Colával; a barettes öreg kávéját ugyanabból a forró vízből főzték, mint a szakadt farmeres fazonét, aki a minaret árnyékában lövi magát. Ez senkit nem érdekelt, a történészek semmit sem írtak például a *csársi* naiv művészetről. Harapdálom a körtét, a beszélgetés vidámabb témákra terelődik; kiválasztok még egy címszót, s ezt is felveszem a szótárba.

Emir Kusturica. Olyan, mint a fejőstehén, amely belerúg a kannába, és felborítja, mire minden kiömlik, mondja Spahić efendi.* Mikor búcsúzás után kilépek az utcára, nyugodtabb vagyok, mint érkezésemkor. Amikor Spahić efendi az őt sújtó szerencsétlenségről beszélt, a szeme, mintha hideg érné, kissé összeszűkül. Semmi több. Orromban őszi körteillattal távoztam.

6.) Süt a nap, a város még ködben. Bokun a Városi Múzeum hosszú, elegáns lépcsőjének alján ücsörög: lófarokba fogott hajával, napszemüvegével, fekete bőrdzsekijében úgy fest, mintha Michael Douglas rezignált dublőre lenne. Szombat, a hegyekben „hétvégi csetnikek”; odaszólok neki, hogy ideje eltűnni az utcákról, de ő csak legyint, és így válaszol: „Ez az utolsó cigarettám. Megérdemli, hogy neki szenteljem magam, erre pedig csak az utcán van lehetőségem. Csakis itt vagyok hozzá kellőképpen egyedül.”

7.) Megpróbálom összevetni Bokun és Spahić efendi magányát; kifulladásra kaptatok az emelkedőn.

Olvasó, ha még ötven métert mész felfelé az Abdulah Kaučija utcán, és megfordulsz, láthatod Szarajevót a ködben: kilátszanak belőle az Óváros háztetői, fölénk magasodva pedig a Bég-dzsámi minaretje, messzire távolodva a földi, ködös hétköznaptól, egészen a fájdalom kozmoszáig.

ÁRTATLAN CIVILEK

Az Ifjúsági Színház előtt csaknem beleütközöm abba a parfümfelhőt árasztó fiatal nőbe; szűk szoknyája rövidre szabja lépteit, míg a divatmagazinba illően fantasztikus látványt, amelynek háttérét szétzúzott beton és üvegtörmelék alkotja, egy frissen fürdetett dalmata teszi teljessé. Önfeledten lohol a nő nyomában az üvegszilánkokon; a nő szép, a kutya is szép. Semmi közülük sem volna e háborúhoz? Dehogynem, hiszen itt gránátok hullanak: épp ide, ahol ők is állnak. Igaz, ez a nő ártatlan civil – ám nem minden civil ártatlan. Vannak köztük nyugdíjasok, akik esténként a nőcskéikbe karolva sétáfkálnak a maguk gerjesztette háborúban, amelynek előre ismerik a kimenetelét. A civilek ügye olykor igen bonyolult. Megeshet például, hogy a katonák, akivel összefutsz, odabökö a sportcipője orrán száradó vérfoltra – a vér pedig annak az akadémikusnak a vére, aki helyeselte ötezer foglyul ejtett muszlim gyerek lemeszárlását. Amennyiben a civilek ártatlanságát vélelmezzük, a katonák lennének a bűnösök és a felelősök. Ám egy normális hatalommegosztás keretei között a katonák egyszerűen csak fiatalok, akiknek érdekvédelmét valamiféle ifjúsági mozgalom hivatott ellátni. A köbre emelt nacionalista-macsó hatalom persze semmibe veszi a nemzedéki érdekeket, mert mindenről ezredéves és mitikus távlatokban gondolkodik, így aztán a feminizmusnak – és az eleve megvetett nőknek – kevés hasznát látja a háborúban. Más szavakkal: a nacionalista hatalomnak a generációs, illetve nemi érdekekhez való viszonyulása világosan jelezte a háború elkerülhetetlenségét. Azt viszont nem sejtettem, hogy ilyen rövid időnek kell

csak eltelnie, és az a nő az Ifjúsági Színház előtt egy olyan, már-már elfeledett világra fog emlékeztetni, amelyben létezik valami teljes, szép és illatos. Valami olyasmi, mint a selyemkendő.*

TÜZVÉSZEK

Miután befejezte a felgyújtott Viječnica* fényképezését, Kemal Hadžić hazafelé menet megsebesült egy gránátrepesztől. Háborúban nehezen lehet elkerülni a miszticizmusra való hajlamot; első gondolatom, hogy sebesülése intő jel. Kemo azt mondja, a sokk miatt nem érzett fájdalmat. A fájdalomérzet feltétele a fájdalom tudata. A sokkos állapot viszont, ameddig tart, egyfajta elidőzés *a túlsó oldalon*. Együtt a művészet világába való alámerülés – mert mi mást csinált ez a fényképész, míg körbejárta a felgyújtott könyvtárat, keresve az eszményi nézőpontot, a megfelelő fényt, hogy nagylátószögű objektívje a Miljacka vizét is befogja, mi egyéb tehát ez, ha nem a művész abbéli szenvedélyes vágya, hogy *a túlsó oldalról* közelítsen a halálhoz, és úgy vonja ki annak iszonyú látványából a vad szépséget? Kockázatos hát a készítés, amely arra hajtja a művészt, hogy átlépjen az ismeretlenbe, mégis ez adja a művészet erejét. Talán az a repesz ennek az eretnek lépésnek a büntetése lett volna? Az is meglehet, hogy mindez csupán ezoterika, amit a háborús rettegésem idéz elő. Vagy az a fiú, aki az öntudatlan Kemót a kórházig vezette, de akinek jelenlétét a fotós csak akkor érzékelte, amikor az orvosi vizsgálat után meglátta, hogy még mindig mellette van, és egy összetekert újsággal legyezgeti az ő izzadt arcát – ebben a gyerekben ugyanis egy nem ehhez a valósághoz tartozó lényre ismertem. Az *angyali* gesztusa miatt.

MILOMIR KOVAČEVIĆ

Fotográfusi pályafutása kezdete óta ugyanabban a veszélyesen feltűnő vörös-zöld pulóverben jár. Milomir Kovačević ezt hordta békeidőben, és ebben fényképezte végig a háborút Szarajevóban; minden eseménynél ott volt, mert mindent alárendelt a *tekintetnek*, a testet is, melynek egy pulóver is elegendő. A becsvágyó fényképészek igyekeznek romhal-mazként, a halál helyeként bemutatni Szarajevót. Az UNIS kiégett felhőkarcolóját ábrázoló fényképeiken nem látható a völgyben fekvő város hajdani szépsége, a bölcsészkar előtt ingujjban sétáló diákok, a napsütés, amikor a homlokzat kék üvegén a Trebević hősapkás csúcsa tükröződik. Miután ebben a városban *lekorlátozták a szemhatárt*, az ilyen fotók leíró jellegűek, vagyis minden művészi értéknek híján vannak. Milomir Kovačević egyik fényképén láthatunk egy kislányt (vagy kislányt? – nem tudom); a meztelen teremtes Buddha-pózban ül az aszfalton, és a fotográfián semmi nem utal a háborúra: a szelíd mosoly az arcon, a kerek szemüvegkeret csak még hangsúlyosabbá teszi a hasonlóságot e nemtelen lény és Gandhi között. Ez a felvétel – mint „a világ teljességének pillanata” (P. D. Ouspensky*) – a háborús közegből kiemelve is ugyanilyen érdekes lenne. Mégis elmondhatjuk, hogy ez a háborús fénykép, és paradox módon pontosabb azoknál, amelyek a városi romokat mutatják. Szarajevóban már mindenki hozzászokott a halálhoz, és annyi transzcendens tapasztalattal bír, hogy rég beavattatott a buddhizmus valamiféle deviáns változatába. Ha az ostrom eltart még néhány hónapig, sokuk úgy véli majd, hogy a Wilson sétány aszfaltjára hulló gesztenyék nagyobb súllyal esnek a latba, mint a gránátok.

AZ OROSZLÁNOS TEMETŐ

A város régi temetőjét a háború tette újra elevenné. Az árkász friss sírgödröket váj a földbe; előre kiássa őket, újabb hullákra számítva. Amikor hullani kezdenek a gránátok – márpedig gyakran esnek erre a temetőre – az árkász, vagyis a főnök, meg a segédje, a csősz, beleugranak az újonnan ásott sírokba. Rögtönzött lövészárók: egy pillanatig az életet szolgálja valami olyasmi, ami felett a halál uralkodik.

ÜVEG

1.) Az ablaknál állok, és a Jugobanka épületének repedt üvegeit bámulom. Órákig tudnék így állni. Kék üveghomlokzat. Egy emelettel feljebb az ablakomtól kilép a balkonnjára az esztétikaprofesszor: megigazítja szemüvegét, ujjaival végigsimítja a szakállát. Figyelem tükörképét a Jugobanka kék homlokzatának töredezett üvegtábláin, amelyek a nap-sütésben egy megelevenedett kubista festményhez teszik hasonlatossá a látványt.

2.) Esténként a dzsámi gondnokával, az Óváros legjobb üvegezőjével hallgatom a híreket. A haditudósításokban említett helyek kapcsán közbevet egy-egy érzékletes anekdotát, egy olyan ember emlékeit, aki a munkája révén egész Boszniát bejárta; az egyik helyen iskolát, másutt művelődési házat, sportcsarnokot üvegezett... Úgy figyelek rá, mint diák a tanárára. A hírek után olyformán jelenik meg képzeletemben Bosznia, mint hatalmas üvegraktár, amely recseg és ropog, akár a vékony drótokkal az autó akkumulátorára kötött rádió. Merő csörömpölés a haza a maga valódi miniszterelnöke, az üvegező fülének.

ZAMBAK/MUSZLIMOK

A boszniai muszlimok pravoszláv nevet adtak gyermekeiknek. Nevezhetjük ezt akár *partizánkomplexusnak* is; e szerencsétlen gyerekek a szüleik, illetve a szüleiket finoman asszimilálni igyekvő állam természetellenes *frigyéből* származnak. Mindezek után magától értetődő volt, hogy a háború kitörésekor egyes muszlim művészek katonai konvojokkal menekültek Belgrádba. Ugyanazokkal a konvojokkal, amelyek visszafelé csetnikeket szállítottak Sarajevóba. Belgrádba mentek, ahonnan a szerbek levezényelték a muszlimok Drinába ölését! Sok minden tanúsítja ezt az önalávetést. Bosznia-Hercegovina címerében például virág látható, amit horvátul *lijer* vagy *krin* néven ismernek. Olyannyira stilizálták, hogy inkább keresztre emlékeztet, semmint arra a virágra, amely a sarajevói udvarok növénye, és *zambak* a neve. A virágot öntöző asszonyok nem is tudják, hogy nem más ez, mint a manapság oly sokszor emlegetett liliom. A név keleti változatának átvétele nem csupán kényszerű alkalmazkodás, hanem *makacs kiállítás is Jugoszlávia mellett*. A boszniai muszlimok csak egy népirtó háború árán voltak képesek felfogni, hogy rájuk nézve mit is jelent Jugoszlávia. Nem pusztán a nyelvi önfelejtésről van tehát szó. Mert amikor egy tízéves kisfiú azt kérdi, ő muszlim-e, s miután igenlő választ kap, hozzáteszi: „nem akarom, hogy lemészároljanak”, akkor ez azt jelzi, hogy e néppel valami borzalom történt. A nyelvünk megpecsételte sorsunkat. A kérdező gyerek az atombunkerben kihegyezi a ceruzáját egy éles szélű repesszel, majd folytatja a képregénye rajzolását. Mesehősét Terry Marnesnek hívják, maga a fiú adta neki e ne-

vet. A képregény világa – mint a bolygó humanitásának és civilizáltságának fokmérője – ebben a percben nem létezik. A gyerek csak tíz év késéssel fogja felismerni a valóságot: hogy a neve jelenti világa határait. A *szörnyűség*, ami ezzel a néppel megesett, a felejtés. A népirtásnál egyedül a népirtás emlékének elfeledése félelmetesebb, állítja Baudrillard.*

KÖLYKÖK

S.: Hé, Harun, gyere be a házba, odakint esnek a gránátok!

A HŐS

„Igazi hős” – közli a terepruhás katona, és a parkettán térdeplő gyerekre mutat. „Megölt egy csetniket” – teszi hozzá. A gyerek leoldotta magáról töltényövét, M48-as puskáját a parkettára tette, és teljesen belefeledkezett a műanyag autókkal való játékba: mosolyogva utánozza a motor berregését. „A Vracán – mondja, miután belement, hogy elmesélje a történeteket – a barátaim Kalasnyikovval lőttek, de semmi, utána jöttem én, kétszer, és a csetnik elvágódott. Az én puskámmal öt kilométerről is lehet ölni” – és míg mindezt előadja, végig a kisautóval vakargatja a homlokát.

GRÁNÁT

A gránátok töltetét aztán jól összerakták: a repeszeket csak nehezen lehet eltávolítani a húsból – ezért a sok csonkolás. A gránát hatóereje felbátorítja a katonát, vagyis a katonaköpenybe burkolózó testet, a militarista autizmust. A katonára aláírása a gránát burkolatán a maga létének legemelkedettebb megnyilatkozása. Európa „nyugati bűne” miatt elképzelhető a világvége, mert a saját létigazolási kényszere egyúttal átok is. A klozetek falán olvasható nevek: *ez a nevem, én létezem*; a szarajevói szülészeti szétválasztó gránátokon olvasható olajzöld aláírás: *ez vagyok én, és a saját létezésemmel elpusztítom mások életét* – ez Európa. A gránátok gyerekeket ölnek. Az életben maradtak mentális képe száznyolcvan fokos fordulatot vett: vadak, érzelmileg kiüresedtek. De valószínűleg ez is pusztán ezotéria, úgy értem, tudatuk nem a háború képeire adott reakcióként fagyott le, hanem mert felismerték, hogy a természet új háborúra szánja őket. Milyen tananyagot írnak elő azoknak a gyerekeknek, akiket agyonszabdaltak a pengeéles gránátrepeszek? Elképzelem a tanárt, aki *A csiga háza* vagy *A csodás kis számár* című házi olvasmányokat adja fel nekik...* Egyszerűen inkább úgy vélhetik, hogy a háború lesz az egyedüli iskolájuk. Gránát pedig sok van, és annyira pusztítóak, hogy kizárólag a Schwarzenegger-féléknek van túlélési esélye, akik – amennyiben hihetünk a posztmodern bölcselőknek – a feudális előítéletektől mentes új nomádokként, magukra hagyottan, meztelenül fognak kóborolni a világsivatagban és az infoszférában; a némezeteken kívül állva csupán információkat hordoznak, illetve cserélnek majd egymás

közt a maguk bolygóközi társulásában egyesülve. Igaz, pillanatnyilag gránátok esnek Boszniára és Szarajevóra, de ez valószínűleg csak a kezdet.

KÖZLEKEDÉS

Félreeső utcákon haladok, rejtőzve az orvlövészek infravörös tekintete elől, máskülönben a koromsötétben is kiszűrnék. A vörös lézerpont esténként a homlokzatokat pásztázza. Magatehetetlenül járkálok, azzal a tudattal, hogy a következő pillanatban talán már nem is létezem. Árnyakként lakjuk a negyedik dimenzió látszatát. A városi közlekedés átalakulása a mi nézőpontunkból annak a közönyös európai világszemléletnek a végét jelenti, mely szerint a gordiuszi csomót csak egyféleképp lehet kioldani. Eszembe jutnak a gyepen kitaposott csapások: mindenki azokon jár, senki nem az aszfaltozott, közlekedésre szolgáló gyalogutakon. Az egyik szarajevói hadi ösvény a lerombolt mozi vetítőtermén vezet keresztül; az ösvények itt maguktól keresztesződnek, nem holmi város-tervezési megfontolásokhoz igazodva, és nem is a magukba mélyedő lakosok komótos léptei nyomán. *Csak észre ne vegyenek* – ez az egyedüli közlekedési szabály, ami szöges ellentéte a békebeli elvárásnak: legyél a főutcán, *légy látható*. Az új ösvények nem nyertek végleges, leaszfaltozott formát – annak függvényében változnak, hogy a gránátok milyen mértékben szabják át a városképet. Az állandó bizonytalanság („talán még létezel, talán már nem létezel”), az új élmények állandó nyomása folyton megújítja őket (az ösvényeket). Tegnap óta teljesen más szemmel nézek a Nemanjina utcára: szürke bőrrel bevont hordágykocsikat láttam ott a járdán; a járókelők rájuk fekszenek, könyékig feltűrik ingujjukat, és várják, hogy a tükkel meg áttetsző műanyag csövekkel feljűk közeledő farmernadrágos alakok (akik normális körülmények között fehér köpenyt viselnének) vért vegyenek tőlük.

FÉNYKÉPÉSZEK

1.) 1991. december. Ülünk a Theater Clubban, a falakon Mladen Pikulić fényképeit látni (a kiállítás címe: *Ma Vukovár... és holnap?*). A zene harsány, a férfiak és nők szódtanul, kitágult pupillával ücsörögnek asztalaiknál. A pincérek a fejük fölé emelve hordják tenyerükön a dobozos sörökkel és Coca-Colákkal megrakott rozsdamentes tálcákat, miközben erőlködve próbálnak keresztülfurakodni a csábító, fiatal testekkel zsúfolt szűk átjárókon. Vörös fecskendők a klozet padlóján. Aztán az egyik asztaltól egy fiatal férfi ujjal mutat egy másikra – a fényképen lévő srácra, aki ott zokog a gránátoktól szétrombolt Vukovár látképének előterében –, és csodálkozva azt mondja: „Ugyanolyan pulóvere van, mint nekem!”

2.) A háborús Szarajevó valódi krónikásai nem azok a külföldi fotográfusok, akik azért jönnek ide, hogy a halállal üzérkedjenek, s a napi- meg a hetilapjaiktól, a művészeti magazinjaiktól dollárban vegyék fel a honoráriumukat, hanem a helyi kollégáik. Ez utóbbiak szűkében vannak a nyersanyagnak, munkájukért nem kapnak fizetséget... Amitől nem kiválóbbak, és a szakmájuk sem nagyszerűbb ettől, mint például a műtősoke vagy a tűzoltóké. Hivatástudatuk mégis az *értelmiségi morál* jegyében működik, ami háborús körülmények közt ugyanolyan ritka jelenség, mint volt a háború előtt. Egy fotográfusnak tehát sikerült elérnie, hogy az a drogos a szarajevói kocsmában felismerje a saját pulóverét a fényképen megörökített vukovári fiatalon. Akkor még nem hullottak itt gránátok, ám nagyon is

látható volt, hogy Szarajevó már magára öltötte Vukovár pulóverét. Erről az értelmiségiek – már azok, akiket így neveznek – hallgattak.

A háborúval semmi nem változott; ugyan mit tettek az írók, miután leégett a Vijećnica? Mit tettek a tudósok meg a történészek? Semmit. Talán azért, mert már régóta nem is látogatták. De ha az írók második otthonát, azaz törzskocsiját zárják be, az botrány, és az *Oslobodjenje* vég nélkül közli a tiltakozásokat meg a vitacikkeket. Ezernyi fotográfia készült a lerombolt Vijećnicáról... Többek között professzionális pátosz is van ebben: a szokványos szarajevói képeslapok mindegyikén a Vijećnica van premier plánban (mert a fotográfusok így *választottak*).

Pikulic „háborús szemtanúságon alapuló” tárlata idején a fényképen ábrázolt fiú talán már halott volt. Ma azt sem tudom, vajon él-e még, aki ujjal mutatott a fotón látható pulóverre. A kiállítás címéhez toldott kérdés azt firtatta: „és holnap?” Mindenki tudta, hogy a kérdésben ott a válasz, mégis azt remélték, hogy a *holnap* nem jön el.

Azt mondom, mindenki, de elsősorban azokra az értelmiségiekre gondolok, akik hallgattak, és a morális felelősségvállalás elől inkább elsunnyogtak a szabados szarajevói éjszakába, hogy még csak szavakban se kelljen elítélniük a városok porig rombolását. Egy fotográfus viszont azon kevesek közé tartozott, akik kérdeztek.

A háború tíz hónapja után még mindig találkozni Szarajevóban olyan „értelmiségiekkel”, akik azt kérdik, miért történt velünk mindez, és miért ilyen könnyörtelenül. Östobaságukban nem értik, hogy a válasz: Ezért!

Éppen ezért.

Meg azért, mert már túl késő, hogy bármit is kérdezzünk.

MEGSEBZETT PARKOK

1.) A hidegtől való félelmükben a szarajevói lakosok kivágják a parkokban álló fákat; a városban, eltekintve a gránátoktól, a láncfűrészek zaja a legjellemzőbb hang. Mindennapos jelenetek: a férfiak huzalokat tekernek a fák törzsére, és úgy rángatják őket; a fák ellenállnak, jobbra-balra hajladoznak, körülöttük meg szurkoló gyerekek szaladgálnak – némelyikük a férfiaknak drukkol, mások a fának; amikor a lombkorona elzuhan, feltárul a trebevići erdők látványa; egy kimondottan magas, kissé ősz, frissen felnyírt hajú férfi új ruhában, csokornyakkendővel, ragyogó cipőben. Bal kezében aktatáska, jobbában hatalmas gesztenyécág, amelyet a parkban nyesett le, és most nagy erőfeszítéssel próbálja betuszkolni a lépcsőházba.

2.) „A városi zöldterületeket sújtja a legnagyobb csapás. Irtják a parkok, az utcák, de még a temetők fáit is. Felszólítjuk a lakosságot, hogy óvják a városi zöldet. Akik nem engedelmeskednek e felhívásnak, szigorú büntetésben részesülnek.”

Az egyetlen következtetés, amit levonhatok e szövegből, amely egy szarajevói napilapban látott napvilágot, hogy ha a saját elfoglaltságaim miatt nem vigyázok a városi zöldre, a legszigorúbb büntetésre számíthatok. Ennek ellenére a város északi részén továbbra is hallani a láncfűrészek keserves vonyítását; a városiak kétségbe vannak esve, akár a lesóványodottak tél közeledtével.

HÁBORÚS KONCLESŐK

A „társadalmi rend” akkor kezdett felbomlani, amikor a háború első napján megengedtük, hogy – teszem azt – valaki minden büntudat és szégyenérzet nélkül bemenjen egy építkezésre, a félkész épületből felkapjon egy doboz kerámiacsempét, és elstáljon vele. A leghosszabb dobrinjai fasoron középkorú férfi cipel egy csomag csempét, jobb kezében meg egy hosszú vascsövet, amely az aszfaltot karistolva olyan elviselhetetlen zajt kelt, hogy a járókelők lecövekkelnek, és megrökönyödve bámulják a gondtalan tolvajt, aki nyugodtan vonul a zsákmányával. Egy kisfiú szaladgál mellette. A Jugoplastika előtti kamionban ülő négy férfi szintén azok közé tartozik, akik semmire nincsenek tekintettel, vagy legalábbis a gondolataik nem terjednek túl az „Örök Most” horizontján. Kettejük pisztollyal őrködik, a másik kettő pedig módszeresen kiüríti az üzletet, szorgosan pakolva egymásra az iskolatáskákat meg a műanyag esőkabátokat a kamionponyva alatt. Azokat a járókelőket, akik akár a legkisebb jelét is adnák tiltakozásuknak, a levegőbe leadott lövésekkel figyelmeztetik. A fegyverek feletti ellenőrzés hiánya miatt az ostromlott Szarajevóban bevett jelenséggé vált az autólopás. Az orvlövészek golyói és a gránátűz közepette a gépkocsik ugyanolyan fogyóeszközzé lettek, mint a papír zsebkendő. A háborús nyereszkesedés akkor lépett magasabb szintre, amikor a várost eláraszották a kétajtós Golfok – valaki ugyanis jó pár darabot zsákmányolt az utcákon oly közkedvelt járgányból. És míg a pitiáner csencselők naftaszagú kannákból árulták a pancsolt sört, amittől az üres pultoknál már délben kidőltek a

kába férfiak és nők, a befolyásos üzérek azok testével kereskedtek, akik hajlandók voltak busásan fizetni azért, hogy kijuttassák őket az ostromlott városból.

FEHÉR HALÁL

Amikor Szarajevóban majd havazik, és reccsen a bőrfenyő a fagytól, még az elföldelt csontok is kevésbé fognak fájni, mint mi. Meghalunk a dermesztő hidegtől – eljön a tél, és nem lesz tűz; elmúlt a naptalan nyár. Az éjszakák hűvösek; a balkonon csaholni kezdő ölebnek kóbor kutyák kórusa válaszol, ugatásuk szomorú, akár a gyereksírás: az egyébként is ritkán vidám ír szetter ebben a városban oly keserűen vonyít, mint Rutger Hauer a *Szárnyas fejvadász* zárójelenetében. A hó betemeti a várost, miként a háború is az időt; milyen nap van ma? Mikor lesz szombat? – nem tudom. Kivesztek a napi rítusok, sőt, az évesek is – ki fogja kinyomtatni az 1993-as naptárakat decemberben? Létezik nappal, létezik éjszaka, és bennük a világvégre készülő ember, aki tisztában van vele, hogy az egyetemes összeomlás biztos tudata nélkül csorbát szenvedne a létezés teljessége. Ezért gyújt lámpát, amint beesteledik: az üres sörösdobozból készült lámpásban sztaniolba csavart parafa tartja az olaj felszínén a fém tollbetétén áthúzott kanóc égő végét; a lángocskánál azt láthatja, hogy e világi fény ragyog a tárgyakon és a szerettei arcán, ettől pedig olyan érzése támad, hogy az *akšam*[†] leszálltaig nincs szenvedés.

POLITIKA

Társalgunk. Valahol a közelben gránát robban, amit a mondata közepén félbeszakított beszélő azzal nyugtáz: *íme* – mintha a gránát igazolná a véleményét.

Az újságírók szélteben-hosszában magyaráztatják, hogy mi is ez az *íme*, ám senki nem használja olyan számítón, mint a politikusok.

A gránát becsapódását követő *íme* minden véleményt alátámaszt, a halál csak ráadás. Annak bizonyossága, hogy csupán ott van igazság, ahol vér folyik.

Az idei év legpolitikusabb mondata így hangzik: „Szarajevóban azért nem félelmetes a háború, mert *hallható*.” E szavakat közönyösen mondta egy illető, akiről várható volt, hogy hamarosan eliszkol a városból.

Ebben (mármint a fenti mondatban) akkor lenne igazság, ha egy tragédia súlya eltörölhetne egy másikat, vagyis ha a tragédiák összemérhetők lennének. Épp az efféle mondatokból lehet politikai hasznót kovácsolni.

LÉPCSŐHÁZ

Abban a naiv hitben, hogy így majd megvédhetjük otthonainkat, éjjel-nappal örködünk a lépcsőházban. Amikor a nyitott ajtón keresztül befúj a szél, a sakktáblán könnyedén megremegnek a felborult figurák; hallani, ahogy a fa finoman fához koccan. A lépcsőház előtt tömör betonlemezeket halmozunk egymásra, hogy bunkert építsünk belőlük. Egész órákor a zsebrádió elromlott digitális órája felé moccintjuk fejünket, s bámuljuk rajta a vörösen pulzáló nullát. Hogy miről szólnak a hírek? Fúj a szél, a bejárat előtt orvlövészek golyói süvítenek, nedves, áprilisi hó esik. Éjjel csak akkor hatol némi fény a lépcsőházba, ha nyílik a liftajtó. Egy nő tálcán hozza a kávé. Körmeiről lepatogzott a lakk. A reggeli őrsváltás után, még sötétben, felmászom az épület tetejére. Hátamat a lift gépházának támasztva ülök a fényes alumíniumfóliába csomagolt széles gázpalackokon. Cigarettára gyújtok, és figyelem a tankokat a Mojmilón – egy szinten vannak a tekintetemmel, hallom a reggeli tornájukat végző katonák zihálását. A parancsszavak halkabbak a fűjtatásuknál. Sötét sziluettek a lilában játszó ég előtt, a homályban jól kivehetők az atlétatrikóik. Pillanatokra éles szél támad, a zászlórúdhhoz csapkodja a jugoszláv lobogót. Nagy érdeklődéssel szemlélődöm. Emlékszem, amikor a JNA-ban* töltött első napom reggelén levittek a kantinba. Ugyanilyen hideg és sötét volt, a teremben hallott lidérces hangot pedig örökre megjegyeztem: a katonák a késük nyelével ütögették a vajkockákat, hogy felolvassák őket. Pontosan az akkor tapasztalt érzés kerít hatalmába.

MIRE FOGSZ EMLÉKEZNI?

Emlékszem egy tíz évvel ezelőtti beszélgetésre. Havazott, és egy kislány azt kérdezte tőlem, mi számít igazán az életben. Mondtam valamit, noha nem volt kész válaszom. A kislány végig sem hallgatott, hanem magabiztosan kijelentette: „Szerintem az életben az a legfontosabb, hogy sok minden történjen veled, és legyen mire emlékezned!”

Ha valami ennyire egyszerű megfogalmazást nyer, abban biztos van igazság. A jelenetből még a széles dobrinjai utca ragyogóan fénylő kirakataira és utcalámpáira emlékszem.

Amikor a háború idején a dobrinjai lakásunkból beköltöztem Szarajevó központjába, megbántam, hogy nem vittem magammal a családi fotóalbumokat; azok az amatőr fényképek az élet többé-kevésbé jelentéktelen tényeit őrizték. Mégis, nélkülük mintha eltörölték volna múltam bizonyítékait. Mintha hiábavaló lett volna minden megélt pillanat.

A végső veszteség tudatával együtt járó tiszta szomorúság ez.

Sosem éreztem késztetést, hogy leleplezzem a titkot, nem érdeklődtem szakembereknél, hogy magyarázzák el nekem, milyen technikai hiba folytán világít vörösen az ember szeme a rossz minőségű fényképeken. Nem is akartam tudni, mert szeretném megőrizni abban való hitemet, hogy létezik egy titokzatos erő, amely kizárólag a fényképeken látható vörös szemek mögé rejtőzve ad hírt magáról.

A háborúban született fotókon gyakran ismerek fel olyanokat, akik már nem élnek. Itt voltak, és nincsenek többé. Ami – egyebek mellett – azt jelzi, hogy a háború

is megvénült. Ezerféle hamis megkülönböztetést ötlenek ki a háború sújtotta Szarajevóban. Ám az egyedüli, amelynek értelme van, az élők és a holtak közti különbségtétel. A világ így lényegileg két részre oszlik. Ami a háborús fényképeket illeti, ma már nemigen tudom, milyen célt szolgálnak az újságok és a magazinok napi szükségletén túl. Csupán akkor van hasznuk, ha van esélyed a túlélésre. Mi értelmük lenne, ha nem az, hogy legalább a fényképeken vörslő szemedre emlékezhess?

A háború ráébreszt, hogy a többiek emlékezetében sem bízhatasz.

Szarajevóban csupán az éppen elmúlt napot érdemes felidézni. Havazik, ahogyan januárban szokás. Figyeltem a szánkózó gyerekeket. Kétféle gyerek van: aki szerelmes a szánkójába, és aki egyszerűen csak élvezi a szánkózást – az utóbbiak számára a szánkó szolgálatot tesz, és szemlátomást alig törődnek a küllemével. Ezt néztem ma, most pedig örülök, hogy megörökíthettem ezt a kis felfedezést. Tudom: ha minden elmúlik, erre is emlékezni fogok...

ROMOK

Ismerem a legtöbb járókelőt az utcán. Szűkül a kör. Egykor azt jelentette számomra a *magány*, hogy él a városban valaki, egy nő, akit sohasem fogok megismerni. Zsugorodik a város. Üvegtörmeléken taposunk az aszfalton; az ablaküveg nélküli gépkocsik lelassítanak, és óvatosan kerülgetik a villamos leszakadt felsővezetékét; a Nemzeti Bankra lőtt gránát becsapódása nyomán feltárult a homlokzat kő domborműve: a valóság akkor érzékelhető a maga teljességében, ha darabokra törik. Ugyanakkor az aszfalton heverő üvegtörmeléknél is szembeötlőbben tükrözik a *valóság összezúzott képét* azok az „ép” szarajevói ablaküvegek, amelyeket széles, világosbarna szigetelőszalaggal próbálnak egyben tartani. Az eltűnés tudata ez, a lakosok gyakorlatiassága – egyedüli gondolatuk, hogy ne legyen rosszabb, mint jelenleg. Semmi nem maradt sértetlen, a szigetelőszalaggal összefogott üvegtáblák sem. Akikkel találkozom, nem beszélnek a történelekről, mindenki a *most* bűvöletében él. Az idő egysége széttroncsolva. Az emberek torzók. Még a dohányosok is elhagyták azt a szokásukat, hogy a füstölést meghosszabbítandó végignyalják a cigarettát – ez is hozzájárul a jelen nyomorúságához. Naponta hallani közismert emberek haláláról. Itt biliárdoztunk a háború előtt: ekkora léhaságnak nem lehet jó vége. Valaki, aki már nincs többé, innen lépett ki, s kék krétaporos ujjakkal iszkolt az utcán. A gyerekem kivágott az újságból egy gyászjelentést, ráragasztotta egy A4-es papírra, majd az elesett katona fényképe alá odaírta: *Ismertem őt, egy étteremben találkoztam vele*. Ami a lapokban nem több az eltűnés

nyugtázásánál, az a gyerek gesztusában az eltűnés tudatosítása.

S. a tükör előtt: elégedetten szemléli, mennyit fogyott a háborúban. A túlélés azok jussa, akiknek határozott elképzelése van a testük jövőjéről.

SZARAJEVÓ

Hajdan azt írtam,
hogy a Szarajevóról szóló vers
úgy illatozzon, mint a selyempapír,
az a régi, amibe a kereskedők
a narancsokat csomagolták –
a zizegő papíron képnymat,
azon egy járókelő, akárki lehet,
és gyűrött minaretek.
A város most kikezdve; szétnyílt formáival
Szarajevó egy fantasztikus méretű
posztmodern műalkotásra emlékeztet.
Annyi pusztulás, annyi olcsó érzelem: senki
nem sír.
A halál általános és a giccs általános.
Manapság semmi sem fontos.
A világvége egyszerű gesztusokkal kezdődik:
egy terepruhás
fiatalember kézmozdulatával,
amint leszakítja a rózsát, hogy magával vigye.
Mindig késő a felismerés,
hogy csak akkor van értelme letépni
a rózsát, ha valakinek szánják.

HÁBORÚ

Háború
és semmi sem történik –
betérek a városba dohányt lejmolni

öröktől fogva ismerem illatod
mégsem voltál sohasem közelebb hozzám
hideg reggeleken rohanásból néha
az én alsómat húztad fel

tíz év alatt nem voltunk annyit együtt
mint most öt hónap alatt –
egész nap a pulóveremet viseled

a humanitárius segélycsomagok
láttán érzett örömöd
felvidít és elszomorít egyszerre

csodálkozom honnan szerzel kávé
minden áldott éjszaka

egy ablakszárnyunkban sincs üveg –
nem tudjuk kizavarni este a legyeket

ÁLLATOK

Szinte már kezdem élvezni ezt az egészet. Van elég veszély,
ahogy töméntelen szomorúság is. Fekszem, és szakadatlanul
kattog az agyam: vajon meddig lehet bírni az ilyen életet?
A macska a mellkasomon alszik. Kiválasztott jószág, vágott
szeme felett M alakú folt látható. Én észre se vettem, te hív-
tad fel rá a figyelmemet aznap, amikor megdühödtem, és el
akartam pusztítani, elpusztítani macskatermészetét. Ekkor
mutattál a homlokán lévő foltra, mondván: *Csak azoknak a*
macskáknak van M-je, amelyeket Mohamed megsimogatott.
Azóta hagyom, hogy ott aludjon, ahol csak akar. Nem
tudom, meddig lehet elviselni ezt az életet. Minden egyes
alkalommal megborzadok, amikor a kinti dübörgésre a
macska felriad álmából, és a mellkasomon lassan kiereszti
a karmait...

MACSKA

Mi változott? Bízni kezdtem a nem emberiben. És még valami: fontosabbá is vált számomra a nem emberi, mert ami emberi, az gonosz. Már csaknem egy éve tanulok a macska képlékeny viselkedéséből, képlékeny lénye önelégültségéből. Az ember csak azokat az állatokat kedveli, amelyekben emberi tulajdonságokra ismer. Azért szereti a kutyát, mert hozzá hasonlóan juttatja kifejezésre örömet és bánatát, sőt, a maga nagy és nedves szemével még nála is leplezetlenebbül teszi. Nyugaton kultusz övezi az állatokat, az egymással szembenálló két világ (az emberi és a nem emberi) között az állatmese biztosít átjárást. A nyugati rendező, Alan Parker filmet forgatott egy emberi tulajdonságokkal felruházott kanáriról; a mű egyik horrorisztikus jelenetében megnyírkodul az ajtó, s egy vörös macska rátámad a madárra. A macska a gonosz megtestesítője, mert a testéhez nem lehet emberi vonásokat társítani. Olyan tulajdonságokat, melyeket az úgynevezett „lélekből” eredeztetünk.

Disneyland nyugati mitológiájában tehát a macskák élvezik a legkevesebb rokonszenvet. A macska áldozatait, az egereket, az amerikai állatmese célzatos logikája szerint felsőbbrendű lények, akik nagyobb együttérzést érdemelnek. Elsősorban azért, mert az áldozatiság az ember előjoga (az áldozat/hóhér szereposztásnak pedig vallási gyökerei vannak). Az egészséges logika azt tanítja, hogy a pincelakó lényeket, a pestis, a hantavírus, a rémisztő halálmemekkel végződő legváltozatosabb betegségek terjesztőit képtelenség tisztaságra nevelni, ezért kissé abszurd, hogy őket ajándékozzuk meg rokonszenvünkkel. A szüntelenül tiszt-

talkodó macskák viszont higiénikus szörnyetegek – könnyedén elbánnak a hantavírus terjesztőivel, és ezenfelül annyira önállóak, hogy még az emberre sincsenek ráutalva: nincs szükségük arra, hogy emberi tulajdonságokat sugározva nyerjék el a felsőbbrendű, mondataikat az „én” szóval kezdő földi teremtmények szimpátiáját.

Ez nem jelenti azt, hogy az emberi viselkedésben ne bukkanhatnánk a macskák természetét jellemző vonásokra. Azon emberi gesztusokat, melyeket nem az úgynevezett lélek vezérel, macskagesztusoknak lehetne nevezni. Az érdekalapú, érzelemmentes emberi gesztusokat nevezzük politikának. A macska például pusztán addig marad egy emberi családnál, amíg ez az érdekében áll, ellenkező esetben új otthont keres. Úgy is mondhatnánk, hogy a macska a szó szoros értelmében vett politikai állat.

MENEDÉK

Futva vágok át a kereszteződésen, hogy el ne találjon a dombról tüzelő orvlövész; a bombabiztos óvóhelyen dolgozó fotóriporterek felé rohanok. Ha a lövedék leterítene, olyan képeket készíthetnének, amelyek sokkal többet érnek életemnél, így nem tudom, hogy ebben a pillanatban kit utáljak jobban: a csetnik orvlövészeket, vagy azokat a nikonos majmokat. Az előbbieknél pusztán célpont vagyok, az utóbbiak megerősítik tehetetlenségemet, amiből hasznót húznának. A halál számukra munka Szarajevóban. Az élet teljesen összezsugorodott, *gesztusokra* korlátozódott. Milyen meghatóan komikus a mozdulat, mikor a mesterlövészekről való félelmében valaki egy újsággal takarja a fejét, míg átszalad ugyanezen a kereszteződésen!

Bernard-Henri Lévy* szerint a szarajevói háború klaszikus *középkori ostrom*. Igen ám, csak hogy a gyilkolást szolgáló mai gépezetek sokkal pusztítóbbak, ezért ebben a városban lenni annyi, mint menedék nélkül létezni; minden percben halálos veszélynek vagy kitéve. Tehetetlenség-érzetem oka, hogy a testem kitölti halandóságom terét – a sűrűn hulló gránátok közepette ez a leggyakoribb gondolatom. A mentális túléléshez minél vigasztalóbb menedékre kell lenni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a leghatékonyabb óvóhely könyvekből készül. A negyedünkben gránátalátalért egy gázkazánt, a gáz egészen reggelig sistergett, undorító szag terjengett az utcában. Mivel a szakemberek ezt nagyon veszélyesnek ítélték, másnap minden rést betömtünk könyvekkel. Sok volt belőlük, mert kiürítették az atombunkert, amely békeidőben a könyvtár pincéjeként szolgált. Amikor

becsapódik a gránát, a könyvek repeszfogó hálóként működnek. Az egyik ismerősöm életét az mentette meg, hogy a felesége, aki a hajdani marxista könyvtárban dolgozott, ingyen példányokat kapott Lenin, Engels és Kardelj* műveiből.

Hogy *a könyv megvédi a fejet*, ez tipikus kaskai metafora, amely számunkra valósággá vált. Egy szarajevói költő tényleg könyvekből épített bunkert, amelynek ablakába – afféle frontra néző őrtoronyként – kihelyezett egy vaskos, pazar kötetet, borítóján a következő felirattal: *Titóval a győzelemig*. Meglehetősen furcsa dolog ilyen könyvet választani arra a célra, hogy afféle talizmán vagy amulett gyanánt *védjé a költőt otthonát*. Nekem is megvan a magam varázsigéje: egy barátom elküldte nekem ajándékba telefaxon egy rajzát, amely egy arab írás keretezte stilizált tört és egy puskát ábrázol. Igaz, gondoltam magamban, bár emberi kéz alkotta e varázsigét, de *eleven kézírás*ként mégis védelmet nyújt.

Így közvetít a telefax köztem és Isten között, én pedig hiszem, hogy védelem alatt állok.

HULLAMOSDATÁS

A város kiürült, és kétfelé osztották. Ritkán halad el egy-egy autó a laktanya előtt. Úgyesen kell vezetned, hogy nagy sebességgel is kikerülhesd az úton emelt vaskorlátokat. Emiatt reggelente nem szívesen hajtok el a kaszárnyánál. Ennek ellenére be kell vallanom, hogy számomra is érthetetlen módon ugyan, de rém élvezetesnek találom az üres városban való autózást...

A Malta negyedben minden reggel stoppol egy nő. Útközben az az érzésem, én vagyok az egyedüli túlélő a városban. Örömmel állítom le a Golfot, azzal az érzéssel, hogy kettesben utazva a kockázaton is megosztozunk...

Hajra munkahelye a *gasulhana*,* hullákat mosdat. Minden holttestről van valami megjegyzése: „Szép férfi!” Vagy: „Szép nő!” Egyesekről meg az: „Szép! Szép! Szép! Meleg vízzel mostam le...”

Ha ő mondja, hogy a hulláknak sem mindegy, vajon meleg vagy hideg vízben fürdetik-e őket, akkor hinni kell neki...† Hajra oly közel áll a halálhoz! Szinte azt lehetne mondani, hogy a halál a munkaadója...

Valami babonás módon azt érzem, a halál némileg megengedőbb velem a kaszárnyánál, hogy félrenéz, amiért minden reggel elfuvarozom ezt a derűs asszonyt, az „alkalmazottját”. Ugyanakkor az én sofőri szolgálataim sem lebecsülendők. Akár a mitikus ladikos, igen gyakran szállítok a Golfommal holtakat az utcáról a klinikára. Hajra szerint ez amolyan *sevap*‡ a részemről...

Így fedeztem fel bizonyos dolgokat, például hogy a halál ismétli magát. A Twin előtti kereszteződésnél fel-

vettem egy öreget, aki aztán a klinikán hunyt el. Két hónappal később ugyanarról a helyről meg egy fiatalembert. Mindkét esetben ugyanaz az orvosi csapat fogadott, mindketten ugyanazt a szobát, ugyanazt az ágyat kapták. Tökéletes szimmetriáról beszélhetünk, mivel apáról és fiáról volt szó.

A szomorú szavak semmit sem mondanak a halálról.

Amikor a szomszédom apja meghalt, a Szultán-dzsámi melletti temetőben helyeztük nyugalomra. A szertartás közben gránátok kezdtek záporozni. Észrevettem valamit. A hívők nem estek pánikba, hanem nyugodtan behúzódtak a dzsámi eresze alá vagy a verandára. Akik viszont „magázzák Allahot”, félelmükben a kocsijukba ugrottak, és elszáguldottak az üres utcákon. Akárcsak a szomszédom. Napok óta próbálom rávenni, hogy jöjjön el velem az apja sírjához. Ha már nem tudott ott maradni a temetésén... ám ő visszautasítja, mondván, fél elhaladni a kaszárnya előtt...

Ma reggel Hajra tényleg megrémített a halált illetően. Amint beült a Golfba, sietősen ajándékot adott nekem. Szappant és törölközőt. Vonakodtam elfogadni, de azt mondta, ne kéressesem magamat, bőven van neki ezekből... Ebben aztán nem is kételkedtem! Nem tiltakoztam tovább, amikor közölte: „Ezt neked tettem félre...”

Égész nap szorongok a Golfom csomagtartójába dugott, nekem szánt szappan miatt. Ahogy múlik az idő, egyre csábítóbbnak tűnik számomra, hogy én, a halott, majd meleg vízben füröszthetem magam.

ELVÁNDORLÁS

A tömegmédiában mindközönségesen „etnikai tisztogatásként” emlegetett tragikus elvándorlások mellett kevésbé tragikusak is megesnek: az emberek a város egyik részéből a másikba hurcolkodnak, „némileg biztonságosabb helyekre”, békésebb negyedekbe vonulnak. Ez tehát nem száműzetés, hanem az emberek és tárgyak ideiglenes helyváltztatása. A Munkásegyletem épülete előtt űrködő, idős férfi minden arra haladót figyelmeztet, hogy ott nem lehet átmenni: „Itt a Vijećnica” – mondja, majd rámutat a folyosón felhalmozott könyvekre, amelyeket a leégett városi könyvtárból sikerült kimenteni. Az irodák-ból minden újabb költözéssel kidobják a feleslegessé vált papírokat. A politikai pártok is költöznek, a szeméttároló elé hajtják az archívumot, a könyveket, a Josip Broz Titót ábrázoló fényképeket (e tisztogatás után mások mécsessel a kezükben fognak a marsall arcképe után kotorászni); a szocializmust kidobták az utcára, akár a forgalomból kivont jugoszláv dinárokat, melyeket a szél szanaszét hord az aszfalton. Néhányan félreraknak egy-egy Tito-portrét – a jó minőségű kerete miatt. Ebben a hulladéknek minősített, a liberálisok szemében haszontalan, „ideológiaiilag” terhes halomban olyasmikre bukkanhatsz, mint a következő jelentés:

„Iktatószám: 6705/47; Szarajevó, 1947. XI. 19.; a KPJ* Mostari Helyi Bizottságának; – Hívják fel Mida Čadrót, és közölgék vele, hogy a KP véleménye szerint minden intim kapcsolatot meg kell szakítania Toma Vikićtyel, mert a nevezett férfi nő, és három gyereke van. A KP

helyteleníti a válást, ami azt jelenti, hogy Čadro és Vikić nem köthet házasságot; KP Tömegszervezeti Osztály; (olvashatatlan aláírás).”

BERNARD-HENRI LÉVY

A tévékamera előtt, miközben a riporterral beszélget, fityülnék a golyók, így Bernard-Henri Lévy rákényszerül, hogy előírásosan a földre feküdjön, fedezékbe húzódjon. Az aszfalton ülve folytatja mondandóját. Lévy Szarajevóban elemzi, hogy mi zajlik Szarajevóban. Az interjú képei körbejárják a világot: nem ámitás, ő pontosan tudja, mi történik itt – szavait Európának szánja. Ha rajta múlna, a város akár már holnap felszabadulhatna. Lévy az elsők között irányította a koncentrációs táborok gonosz valósága iránt közönyös honfitársai figyelmét a Gulag szörnyűségeire. A koncentrációs táborok elítélése – ebben állt a huszadik századi értelmiségi felelőssége, írja *Éloge des intellectuels* című szép és tanulságos könyvében Lévy, az elkötelezett értelmiségi. Nem minden élvezet nélkül beszél a kamerába, miközben golyók süvitenek körülötte. Van ebben valami abból a perverz gyönyörből, amit akkor érez a gondolkodó, amikor a világ felé közvetített álláspontját a pillanatnyi helyzet is megerősíti. Lévy elkötelezettsége ily módon lesz televízió eszközzé – ő is a háború részese, és ezt most mindenki láthatja. A gondolkodó fenséges narcizmusa valójában semmire nem fogja rányitni az igazsággal mit sem törődő világ szemét, fizikai jelenlétével és szavaival csak a háborút háborús játékká változtató tömegmédia monstrumát fogja szolgálni.

Európának és a világnak a mi szenvedéseinkhez való viszonyáról az a jelenet jut eszembe, amikor egy színes bőrű nő, az UNPROFOR katonája, fittyet hányva az őt bámulókra, egy sárga cicanadrágot próbálgatott a szarajevói piacon.

LAPIŠNICA/EDUARD LIMONOV

A Lapišnica egy domb a szarajevói Óváros mögött; a nevét, legalábbis eddig, kevesen tudták. Most mindenki ismeri, mondván: „Az ott Lapišnica” – onnan lőtték a csetnikek az első gránátot Szarajevóra. Eduard Limonov pedig egy emigráns orosz avantgárd szerző, aki elismerést érdemlő irodalmi munkáiban, köztük novelláiban és regényeiben, az irigylésre méltó testi erővel bíró, és – a félreértések elkerülése végett – ezt minden percben bizonyítani is kész *kivülálló* figuráját állítja piedesztálra. Miért jön Limonov Paléra a csetnikeket buzdítani? Semmiképp sem az „édes pravoszlávság” okán. Elsősorban az irodalmi következetessége hozta Paléra: *Szerbia maga is kakukktojás*: nincs része elismerésben, és amióta az egész világ a szemére hányja fasizmusát, gazdasági blokáddal sújtják. Megkérdőjelezhetetlen erejét gránátokkal, törölt repülőjáratokkal, kazettás bombákkal és – egyelőre! – nem halálos vegyi fegyverekkel bizonygatja... Emiatt *azonosul* velük Eduard Limonov (azaz Edicska, regényeinek hőse), aki elzarándokol Lapišnicára, hogy a már megszentelt dombról a Pale közelében fekvő városkára, Szarajevóra köpjön.

Először is el kell mondanom, hogy Dobrinján kiégett egy lakás. Minden, ami a szobákban volt, hamuvá lett, minden, leszámítva a pasztellképet a faragott fakeretben. A képen ábrázolt gyerek arcán egy igencsak élethűen megrajzolt könnycsepp látható. A katedrális előtt tömegével árusítottak efféle zsánerképeket.

A kínai mindent nagy tételben árult. Alumíniumból készült, rézhatású zománcsal bevont *dzsezuákat* készített. Amikor jó üzletet csinált, betért a kocsmába, és azt kérte, hogy rakják sorba előtte az összes töményet a pulton. Ezek után felszólította a pincért:

– Kövessen!

Elvezette a mosdóba, és szigorúan ügyelt rá, hogy a palackok egytől egyig kiürüljenek. Mindent tisztességesen kifizetett, végül az éjszakát ugyanabban a kocsmában töltötte, kizárólag a saját asztalának őrizve egy üveg *whiskeyt*.

A kínai mindig gondosan megválasztott időpontban kerített sort e kocsmabeli rítusra. Teliholdkor. Félelmének éjszakáján. Még a félelmét is aprópénze váltotta, hogy látványosságot rendezzen belőle.

„Az életben a darabolás a legfontosabb” – mondogatta, miközben a katedrális előtt árusította a könnyes gyerekarcot ábrázoló pasztelleket. Folyóméterszám vásárolta a faragott képkeretet, amit kifejezetten neki készített valami vidéki szerb asztalos. Amikor megérkezett a kerethez szolgáló lécz, a munkásai egész éjjel azzal voltak elfoglalva, hogy a megfelelő méretű darabokra vágják. A katedrális mellett

elhaladó nők legtöbbször csak legyintettek, az egyik oda is vetette neki:

– Az én házamban ugyan nem lesz könny!

A kínai üzleti rámenőssége az ördög megkísértése volt. Pénzért juttatott könnyet a kuncsaftjai otthonába. Azóta senki nem csodálkozik, hogy miként viselkednek az emberek a teliholdas éjszakákon. Senki.

A világos szemű gyerek arcán legördülő könnycsepp az ördög jele. Az emberek gyorsan elfelejtik a gonoszt. Ugyanis nem teremtettek olyan nyelvet, amellyel megragadhatnák. A tudat elutasítja a gonosz terhének hordozását, inkább átengedi a felejtésnek.

Így aztán a gonosz olyan jelek formáját ölti tudatunkban, amelyek könnyen értelmezhetők. Az emberi alak homlokán szarvak nőnek, a hátsóján meg farok. A napraforgókkal teli szelíd mezők közvetlen közelében felállított hitleri lágerekben zavartalanul üzemelt a tömegpusztító gépezet. Ki emlékszik az öldöklésre? Ki viseli fájdalmát?

Hitler úgy nézett ki, hogy még egy gyerek is könnyen le tudja rajzolni. Elég a papíron bajuszt firkantani egy körbe. Idővel még Hitler is banális jellé zsugorodott.

MÉSZÁRLÁS

A Ferhadija utcai tömegmészárlásról készült felvételek körbejárják a világot, a holtak és megcsonkítottak képei a háború reklámjává válnak.* Nem számít, hogy ezeknek az embereknek neve is van: pusztá képpé alakulnak, a televízió a maga hideg nyelvéhez idomítja őket. A kamera minden lélektani tartalomtól megfosztja a képet, információt gyárt belőle. És minden további mészárlás ugyanezeket a képeket szaporítja. A világ tehát láthatja, mi folyik itt. Hogy együtt érez-e velünk valaki? Senki. Nem is lehet másként, hiszen a televízió leleplezi, hogy az emberi természetből valójában hiányzik az együttérzésre való hajlam – egészen addig, amíg nem válunk közvetlenül érintetté a tragédiában. A tragikumra való fogékonyság a tarka amerikai zászlókba tekert koporsók láttán éledt fel – nem előtte, nem a Vietnámról sugárzott televíziós tudósításokkal. A tömegmészárlások velünk történnek, mi tehát képesek vagyunk azonosulni a tragédiáinkkal. Ilyen egyszerű. Sovány vigaszunk talán csak annyi, hogy jobban kiismerhettük a média természetét: átlátjuk, mint az autó belsejét egy számítógépes ábrán, anélkül hogy ott kellene ragadnunk a lilán fénylő monitor előtt. Minden egyéb csak kulijsza: a CNN valószerűtlenül üde és sértetlen operátőre, kamerával az oldalán, végigbámul egy lerombolt bistríki sikátor hosszában; a mindenkitől elhagyatott utcán csak a felgyújtott gyógyszerertár ajtaja mögül előtörő lángok láthatók.

SZABADSÁG

Először is a következőt szeretném elmondani: már több mint egy éve, amióta tart a háború, a szarajevói élményeimről írok. Bele sem merek gondolni, hogy mi folyik a városban. Mindaz, ami kívül esik személyes tapasztalataim körén, a találgatások tere. Aki feltételezések között él, híján van az önbecsülésnek, és megvetéssel tekint az őt körülvevő világra.

Miközben csakis olyan dolgokról írtam, melyeket a saját szememmel láttam, nem engedtem magam alávetni sem a cenzúrának, sem az öncenzúrának. Egyszerűen nem léteztek számomra. Ennyi szabadság bőven elég annak, aki ilyen munkával bíbelődik. A háború alatt viszont semmilyen jelt nem láttam, hogy a megírtaknak bármiféle hatása lenne a városban. Hiábavaló is lenne e munka, ha nem érzékelnénk az olvasás iránti elképesztő igényt.

A piacon, a Markale egyik standján újságot láttam, mellette a következő felirattal: „Egy olvasás, két cigarettával” – és őszinte kíváncsisággal figyeltem oldalról, csak hogy kilessem, lesz-e vásárló. Egy fiatal férfi – zsebében sörösuveggel – odament a pulthoz, és „vett egy olvasást”.

Szarajevóban minden tájékoztató jellegű kiadványt a „sajtó” névvel illetnek. A könyveket, példának okáért, senki nem sorolja a „sajtó” körébe. Az újságolvasás itt szenvedélybetegség, mint a cigarettázás vagy az alkoholizmus. Az emberek tehát még mindig olvasnak, hallgatják a zsebrádió híreit, a béke előjelzéseit sóvárogva.

Roppant nehéz állandóan a jobb napok várakozásában élni, ha azt látod, hogy az újabb hónap még az előzőnél is szorongatóbb. Hogy mit teszünk? Várjuk, hogy Boszni-

ában jóra forduljanak a dolgok. Tizenöt hónapja, hogy a rádió, a televízió és az újságok békét ígérgetnek. Valójában azt sem tudni, milyen irányba kívánják terelni a háború folyását. Azok, akiknek ez lenne a munkája, nem határozták meg sem a háborús, sem a politikai céljaikat. A napok és hónapok a békére és a szabadságra való reménytelen várakozásban telnek, noha a „béke” és „szabadság” szavak jelenléte teljesen homályos.

A háborúban megadtak számomra olyan pillanatok, amelyeknek szabadságíze volt, és ez nem paradoxon. Ezekben a pillanatokban boldog voltam, mert – Walter Benjamint idézve – „boldognak lenni annyi, mint rettenet nélkül ébredni önmagunk tudatára”.* Háború idején a szabadság valami egészen mást jelent, mint az egyéni szabadság, amely metafizikai dimenziókkal bír, és ily módon még egy haláltáborban sem lehetetlen megtapasztalni. Háborús időkben a közösséghez tapad a jelentése, és azonossá válik a béke fogalmával.

A közösség az az embertömeg, amely némán tűr és vár. Így megy ez Szarajevóban. Így ment ez akkor is, amikor még jártak a trolibuszok: áramkimaradás esetén az emberek egyszerűen leszálltak, anélkül, hogy visszaigényelték volna a kifizetett jegy árát. Mások felszálltak a megállított járműre, kötelességtudóan kilyukasztották a jegyüket, majd órákon át türelmesen vártak, hogy visszatérjen az áram, és ismét meginduljon a trolibusz.

(Mitikus korok idején az elkötelezett, azaz „a saját világában élő” egyén „karizmára” ismer a maga tetteiben. Hisz abban, hogy döntő hatása van az eseményekre: elnevezi az utcákat és a népeket, biztos benne, hogy szavai eljutnak azokhoz, akik eszméit tettekre válthatják. Már küldetése

kezdetén annak dicsőségével számol, hogy ő lesz az, aki elsőként mondta ezt vagy azt. Fizetséget vár az eszéért. Nem is ezek az álmai groteszkek, hanem az a meggyőződése, hogy léteznek olyanok, akik az elképzeléseit beteljesíthetik – holott valójában nincsenek ilyen emberek.

Walter Benjamin leírja azt a beszélgetését Brechttel, amikor az utóbbi a fasizmus kritikáját fejtegette neki, ő pedig úgy érezte, hogy beszéd közben Brecht „akkora erőt sugároz, ami képessé teszi, hogy szembeszálljon a fasizmus erejével, olyan erőt, amely a történelem méhéből fakad, semmivel sem kevésbé mélyről, mint a fasizmusé”.* Ez illúzió volt. Mi azonban oly korban élünk, amelyben még ez az illúzió sem lehetséges, mert a világból kivesztek a nagy egyéniségek. A politikából is. Nincsenek olyanok, akik megváltó víziót kínálhatnának a világnak, és olyanok sem, akik megvalósíthatnák az efféle víziókat.

A háború mitikus idő. A világ polarizálódik, az ellentétek teljesen nyilvánvalóvá lesznek. És minden olyan tiszta, mint a gyerek világában. A gyerek azt mondja: „hideg van, mint a mennyben”, mert már annyiszor hallotta azt a szófordulatot, hogy „pokoli meleg van”. Erkölcsi vigasz után kutatva kigondoltam a magam számára egy infantilis felosztást: Szarajevóban lenni annyi, mint az igazság világában élni, míg azok, akik a városon kívül laknak, ott, ahol egyre vadabb fasizmus dúl, a hazugság világában leledzenek. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy ez mennyire gyermeketeg.

A háború kezdete óta naponta elhaladok a mészárlásokról elhíresült utcán, és keresztülvágok azon az átjárón, amelyben van egy reklámfotókkal dekorált kirakat. Az egyik fényképen négy ejtőernyős látható, amint formaug-

rást végeznek a levegőben – arcukon mosoly, repülés közben elárasztotta őket a szabadság érzete. Semmi anyagi nincs a jelenetben: mosolyuk csaknem hisztérikus, talán mert a hátizsákjaikban lapuló ejtőernyők még nincsenek kioldva. Íme, a bizonyíték, hogy a szabadság minden formája kockázatos. És noha az ugrók arca egyértelműen megkülönböztethető, egyéni sorsukat eltörli a fénykép alatt olvasható felirat: *Kodak termék*. Tehát magának a fényképnek a reklámjáról van szó, a valóságban fellelhetetlen színekéről. Egy olyan korszak dokumentuma ez, amelyben a kritikát végérvényesen felváltotta a reklám.

Ebből fakad az a szüntelen rosszérzésem, hogy jelenlegi mondataimmal – és minden továbbit is – a háborút reklámozom.

Ezzel véget ér a szabadságról szóló minden beszéd.

TÖRTÉNELEMTÖBBLET

A Tito utcában gránáttalálat ért egy homlokzatot. Leomlott a vakolat, s vele együtt a földre hullott egy fémtáblácska is. Ez utóbbin a következő felirat: DR. ANTE PAVELIĆ* 11. Mindeddig fogalmam sem volt róla, most azonban megtudtam, hogy a szarajevói főutcának fél évszázaddal ezelőtt más volt a neve, amely hosszú évekig a vakolat mögötti nyugalomban rejtett, akár az idő valamiféle geológiai metszetében.

Manapság annyira gyors ütemben múlik az idő, hogy érzésem szerint minden dolog, amit nézek és érintek, korosabb nálam. Beleértve minden olyan tárgyat, amit a háború előtt gyártottak.

Tegnap megnéztem egy Sarajevóban forgatott filmet, amelyben a téli Tito marsall utcát újévi díszekben láttam: a Park kocsmától az Öröklángig terjedő térség beláthatatlannak tűnt, ködös mélységnek, tele lufikkal és ünnepi képeslapokkal megrakott rögtönzött standokkal; több száz autó suhan el, a háttérben cégérek és lampionok erdeje. E jelenet nyilvánvalóvá tette számomra, hogy már elfelejtettem, milyen volt az utca, amelynek mostani benyomásom szerint néhány lépéssel a végére érhetek. Hajdan valóban akkorának tűnt, hogy eszembe se jutott végiggyalogolni rajta, inkább felpattantam az első villamosra...

A város lapos, akár egy katonai térkép.

Igaz, a Park kocsmá és az Örökláng közötti távolságot ma is ugyanannyi lépéssel lehet megtenni, mint egykor. Akkor miben áll hát a lényegi változás? Az ugyanis, hogy az utca neve tegnap még Ante Pavelić, később pedig Tito

marsall lett, pusztán ideológiai szemfényvesztés – az utcával párhuzamosan ugyanaz a Miljacka folyik.

Én változtam meg. A tegnapi kényelemtől elszokva minden hétköznapiibbnak hat. Tegnap is hullottak az emberek, csak hogy a mai halál áthatóbb és leplezetlenebb, kevésbé félelmetes a köréje szőtt folklór. A cigarettásdoboz például, amelyből épp kihúztam egy szálát, tulajdonképpen egy dokumentum. A papírhány miatt a dohánygyár a városban fellelhető maradékot használja – vécepapír csomagolását, könyvlapokat –, így ha dohányzás közben unatkozol, olvashatsz a dobozon verset, vagy annak egy részletét, régi szappancsomagolást, stb. A külföldiek szuvenírként vásárolják ezeket a cigarettákat, valami új *tobacco art*, dohányipari művészet bizonyítékaként, amit hazavihetnek.

A most szívott cigarettám doboza halotti bizonyítványból készült: rajta a halál oka, pecsét, az orvos aláírása. Szerintem ez az utolsó dolog, amibe cigarettát szabadna csomagolni. De már semmin nem tudok megbotránkozni.

Az ANTE PAVELIĆ UTCA 11. feliratú utcatábla és a mai szarajevói főutcán álló házak homlokzata közti hézag a halál beálltát igazoló papírokkal kitömve. Ezt nevezik történelemnek. Belőlem már teljesen kiveszett az érzés, hogy a történelemnek és a fejlődésnek bármi köze lenne egymáshoz. A fejlődés végérvényesen megszűnt – egy történelemtöbblettől fertőzött térségben élünk. És ha ez így van, akkor elvárható, hogy a történelmet valami hasznos dologra fordíthassuk. Az utolsó cigarettára.

ÚJ TAPASZTALATOK

A tegnap még oly könnyen kimondott szavak jelentését a háború valódi súllyal telítette, leleplezve így a csupasz életet, egyszerűen, mint ahogy a medrébe visszahúzódó folyó után előtűnik a hulla.

Mostanság újratanulok. Ez év májusában felfedeztem a „bőség” szó jelentését. A lombkorona alatt számtalan meggy volt a fűben; szabadon mozoghattam, és csakis a nagy és ép szemeket kapkodtam fel. A választásnak ez a lehetősége, ez a bőség.

Harminchárom évesen szert teszek az első tapasztalatokra. Megyek az utcán, és a járókelők arcát fürkészem. Először a közelítő halál jelei után kutattam rajtuk, majd rádöbbsentem, hogy a mosoly elcsúfítja az arcokat. Tényleg sokkal szebbek az olyan arcok, amelyek nem görcsösek, fakadjon bár pusztán örömből is a grimaszuk.

Egykor kételkedtem a történelem létében; mivel időtudatom meglehetősen ködös volt, képtelen voltam elhinni, hogy apám már a születésem előtt is élt, számomra az emlékezetem első napjával vette kezdetét a létezése. Reggel összehasonlítottam a tenyeremet a fiamével: a bőrünket barázdáló vonalak ugyanolyan sorsról árulkodnak. A szenvedés alapján a fiam és én ugyanahhoz a korosztályhoz tartozunk.

Nem létezik megbízható időmérő. Minden változás csak azért történik, hogy igazolja az ember felesleges voltát a világban.

Csak az itt és most létezik. Ébredés után ritkán emlékszem, hogy miről álmodtam, de ha mégis, akkor jellemző-

en a háborúról. S. a következőt álmodta: a Tito utcában áll. Akkora a csend, hogy még a levegőben repkedő legyek zümmögését is hallani. Egyedül van az utcán, várja a konvojt, egészen addig, míg észre nem vesz egy embert, aki vállával az ereszsatornának támaszkodik; háttal áll neki, amikor pedig odaér hozzá, a férfi feléje fordul, és láthatóvá válik az arca, de az életkorát még így is lehetetlen megállapítani („ugyanúgy lehet húsz, mint harmincöt” – mondja S.). Porcelánszín arcát egyenes, fekete indiánhaj keretezi, mosolya valószínűtlenül fehér fogakat mutat. „Mit csinálsz itt?” – kérdi végül a férfitől. „Várom a konvojt – válaszolja az. – Hőldfény a nevem, és el kell innen mennem, mert itt nincs számomra hely.”

ALAGÚT

Téli éjszaka s bár nem fagy
a macska mégis a kutyával szunyókál –
A Bugatti kávézóban
egy szerelmespár
annyira belemerült
az ölekezésbe
hogy előttük az érintetlen kávék
már rég kihűltek –
Éveik száma együtt is alig tesz ki 35-öt
minden jel szerint terveket szőnek
30 perccel a kijárási tilalom előtt –

E percben amely épp olyan mint a többi
a Bugatti kávézó ajtajában
megcsillan a Rolex üveglapja –
A karórás ember a Kínai
tekintetével egyenként
végigmustrálja a vendégeket
egy strici mohóságával
mert az igazi városi tolvaj nagyvilági figura
és már csak ezért is majmolja Karl Lagerfeldet
a copfjával –
Mi keresnivalója van egy ilyen alaknak
a Bugatti kávézóban
30 perccel a kijárási tilalom előtt?

Most pedig a hóolvadás
meséje következik

az emberi anyag súlyáról és a világ
kegyetlenségéről amiben minden
szenvedélyes vágy
beteljesül
ám akkora késéssel
hogy végül büntetéssé válik –
Vágytalannak lenni annyi
mint csendesen hinni a halálban –

Soha nincs kész terve
ám téhetőséges rögtönzőként
a kínai már megfűzte a fiatalembert
egyetlen jelét sem adva hogy
szemet vetett a nőjére –
Így a bizalmába férközött a férfinak
aki rolexes digónak nézi –
Olyan könnyedén ígérte meg
a városból való menekvést
hogy már a nő is beleélte magát
okkal
mert amire a miniszter képtelen
azt a befolyásos szélhámos megbízhatóan elvégzi
10 perccel a kijárási tilalom előtt –
Amikor elérkezik a záróra a Bugattiban
épp ideje hogy átugorjanak
a kínai 100 négyzetméteres parkettrázott lakásába –

Amint üveget bontottak –
a házigazda
szíverősítőnek hívja a francia konyakot –
Rendben

aki türelmetlenkedik azonnal töltse ki az űrlapokat
pontosan és olvashatóan
a bürokrácia szigorú –
Nyugodtnak kell lenni ma este
mert csak a higgadtak tartoznak a fehér világhoz
legalább ennyit kellene tudnia azoknak
akik űrlapok töltögetésére adták a fejüket –
Mennyi férfias elszántság kell hozzá
hogya a lélek mindenestől áthaladjon az alagúton
a város déli részén
az alagúton amelyben víz csepeg a kábelek közül
és az eleven test ráésmél
hogya valójában test a sírban –

Negyed üveg a mérték
és a kínai pontosan tudja melyik pillanat
a dráma fordulópontja –
A színlelt részegség
hirtelen nagy szabadságot ad –
L'Occident eléggé ijesztő
hogya benne a szerelmesek
a maguk naiv romantikájával eltévedjenek
hacsak nem tudnak megszabadulni szolipszizmusuktól –
Ah, 4-szer
használta a kínai a *szolipszizmus* szót
biztosra véve hogya a két fiatal
nem ismeri a jelentését –
És pontosan így is van
ezzel pedig máris a maga módszeréhez csalta őket
a *kínaihoz* –
Úgyhogya a szerelmesek már mindenre készek –

Mikor a nő felfigyel a kínai szemfogára
a fogába ültetett gyémántra –
Szeretkezni a kínai előtt? Legyen
és máris levetkőzött
ám ez sem elég
a fehér világban a túléléshez –
Ekkor következik az utolsó fordulat
a fatális stratégia végjátéka
és most az esős éjszakában
a nő test fölé
kobrá ágaskodik
tetoválás a kínai széles mellkasán –
Odakint olvad a hó
és a szerelem büntetéssé válik
azoknak akik a maguk szolipszizmusában
meztelenül és duzzadt ajkakkal
bíznak a világ kegyetlenségében –
A nő rémült szemei
kerülik a párja eszelős tekintetét –
Szeretlek hangzik ajkairól
mielőtt teljesen lezárna szemét
hogy átengedje magát a vad ölelésnek
az alagútba való belépés pillanatában
mikor az eleven test ráésmél
hogy test a sírban

ZENICA BLUES

Ma havazik, idén
először, és egy sárga kisteherautó
felborult a könyvtár előtt:
tarka pirulák borítják az aszfaltot.
A sugárúton egyre nő a szürkület,
akár a szemed alatti sötét karikák.
Hó takar majd több kilométernyi
rozsdás acélt. A folyón túl
piros-fekete edzőruhás rögbisek
görgetik maguk előtt lehetetüket.
Egy fiatal srác videokamerával,
lehajtott fejjel filmezi a nedves aszfaltot
maga előtt. Semmi más. Továbbhaladsz,
szerelemhiányos léptekkel

*

Furcsa, de egy éve nem láttál
itt legyet;
a legforróbb nyáron sem.
Bizonyára hal sincs
a folyóban, ám sok a sirály;
leszállnak a teljesen
átázott veknikre.
Erről a helyről például
nem volt látható a városi temető.
Tegnapig. Most meg két sír
van a domb tetején: két barna

macskalábnyom a börtön falán.
És a dolgok lassan megvilágosodnak

*

Az izzó túl erős fényét
régi újságlappal tompítod;
árnyékban fekvé olvasod a fejcímeket,
fáradt vagy a hosszú várakozástól.

Végre
fékcsikorgást hallasz az ablakon át:
az autó megvilágított utasterében
a visszapillantó tükörré akasztott
miniatűr vörös
bokszesztyűk himbálóznak

*

A városból kivezető másik út;
míg eltépte a jegyeket, a buszsofőr
a szemüvegén keresztül figyelt,
de most anélkül megy tovább.
Egy fegyenc fesztelenül cseveg a rendőrrel.
A szűk utcán át a MŰVELŐDÉSI HÁZ feliratú
konténer mellett elhaladva
kikeveredtek a térre,
és csodálkozásod teljesen megszűnik,
míg bámulod,
hogyan botladozik a galambok közt
a járdán egy vénember

A hídon lassan keltek át:
az ekcémától vörös arcú nő
egy almákkal teli hálószatyorba fúrja
apró ökleit.
Miközben a kék épületsorokat nézi a ködben,
feje félrebillen;
olyan szomorúan néz.
Arra gondolsz,
ő már nem
tér vissza a városba

*

A Rajlovac mögött emelkedő hegyen,
a nap irányát követve
sűrűn ellepik a csupasz akác-
ágakat és a száraz füvet –
ezer varjú; ezen az estén,
kilencven januárjában,
kihuny az akaratuk; megbékéltek,
már nem vágynak rá, hogy szép csendben
örökre elköltözzenek Jugoszláviából

*

A történelem, meséli a BALKAN kocsmában
a helyi költő, nem a tankönyvekben áll,
hanem a zenicai börtön* archívumában lapul.
Utoljára itt láttam a híres
emigránst, akiről most oly sokat
írnak, pedig micsoda egy zsarnok volt!

Úr! Persze annyi arannyal ki nem volna
úr! Itt ült, itta üres
kávéját. Én most itt vagyok,
ő meg nádfonatos székében egy svájci
tó partján várja a kandúrját,
és csuklik, mert sokan emlegetik:
volt két félelmetes kutyája –
dogok, esetleg dobermannok? Nem tudom.
Nagy, sötét pofájuk volt,
de nem gyilkoltak. Csak kiszimatolták
az esetleges támadó hűgyszagát, és fogaik közt a tökével
keresték gazdájukat, akinek a szenvedésein
sajnálkozik most az egész világ

Zenica után két kilométerrel
az autóbusz éles kanyarba hajt:
érzed a melletted ülő nő súlyát,
meleg vállát. És meglátsz három, celofánba
tekert rózsacsokrot a hideg betonhoz
celluxozva. Nézd,
nem tart már sokáig, mondom,
csak hogy szót váltsunk.
Bólint. Mintha tudná

Az autóbusból figyelsz:
valaki meggyújtotta a száraz bokrokat –
Tűzszín a szürkén és a barnán,

a kölykök hosszú botokkal futkároznak körülötte,
vigyázzák a lángokat

*

Jeges reggel az állomáson –
melenget a frissen nyomott újság
a pulóvered alatt.
Kettejüket bámulva
egyre jobban fázol:
futó csókokkal búcsúznak,
átfagyva és melegen,
csók közben a
szemüvegük összekoccan

*

A melletted ülő nő
magában motyog:
Rendben, mondja, rendben,
csak semmi érintés.
Minden tekintet feléd fordul,
te is forgolódsz
a vétkest keresve;
megszégyenülve
hátranézel,
a saját válladba harapsz

És hazafelé menet
 betérsz a külvárosi kávézóba.
 A pultnál halászok tolonganak;
 furcsa, mert bár először vagy itt,
 mindezt már láttad egyszer:
 a halászok derékig érő zöld csizmában,
 és a pulton sorakozó óriási METAXÁS üvegek
 akkorák,
 hogy simán átölelhetnéd őket.
 Talán, te is valaki más vagy,
 önmagadnak is idegen.
 Ha mindezt alaposan végiggondolnád,
 teljesen kifordulnál magadból

*
 Egy szarajevói zsidó
 rockerrel
 a kocsmá mosdójában;
 míg együtt vizelnek,
 a férfiak tökéletesen szolidárisak egymással:
 Így megy ez, mondja a zsidó srác,
 és te egyetértően bólintasz,
 de persze nem úgy van,
 semmi sem biztos,
 leszámítva a két körülményt
 a kagyló szakadéka felett

Nélküled ebben a városban
 ismét minden ugyanaz lesz;
 esetleg kicsit más – vigasztalod magad –,
 mintha óriási gyufával
 gyújtánál cigarettára.
 Ezért jegyezz meg néhány részletet:
 pl. az ezüst jegygyűrű összecsendülését
 az üvegpoharaddal,
 és az összes képet, amelyek elkerülhetetlenül
 behatárolják ROSSZ KÖZÉRZETEDET:
 pl. a fogak koccanását csók közben,
 mielőtt még felfigyelnél
 a kísérteties csontzenére
 a csendben,
 amit tán csak képzelsz,
 akár abbéli félelmedet, hogy télen meghalsz,
 mikor megfagy a ruha a szárítókötélen,
 és megreccsennek az alsóingek dermedt bordái

DÁTUMOK

1994. január 17-én esett el –
attól kezdve minden napon
halott

ma is halott

péntek van
1995. február 24-e

naponta átélem a misztikus tapasztalatot –
éjjel mikor a fürdőszobába megyek
a tükörben észreveszem
a bal vállam felett növekvő árnyat

nem a sajátom

ha vállam mögé pillantok
mit látok?

álmban
nyitva a szemem –
holló száll asztalomra
emberi hangon szól:
Szarajevóban május 17-én érik a cseresznye
hallom
és várok

SZERKESZTŐI JEGYZETEK

7. oldal:

* A *Ja zagrizoh šareniku jabuku* címen ismert bosnyák népdal,
azaz *sevdalinka* kezdő sora.

13. oldal:

* *Török*: 'ünnep'. Az iszlám vallás két fontos ünnepét is szokás
egyszerűen ezen a néven emlegetni.

16. oldal:

* Henry McCarty (1859–1881), a hírhedt vadnyugati törvényen
kívüli és pisztolyhős ragadványneve.

18. oldal:

* Radovan Karadžić (sz. 1945) montenegrói születésű szerb nacio-
nalista politikus, aki íróként és pszichiáterként kezdte pályafutá-
sát. A nyolcvanas években különböző gazdasági bűncselekmé-
nyek, illetve hamis orvosi igazolások kiállítása miatt több ízben
is jogerősen elítélték. 1990-ben megalapította a boszniai Szerb
Demokrata Pártot, 1992-ben pedig kikiáltotta a Bosznia-Her-
cegovinai Szerb Köztársaságot, amelynek 1995-ig ő volt a mi-
niszterelnöke. A bosnyákok ellen elrendelt etnikai tisztogatások,

valamint egyéb háborús bűncselekmények miatt a hágai Nemzetközi Bíróság negyven év szabadságvesztésre ítélte.

19. oldal:

* Az idézet forrása Karadžićnak az a verse, amelyet a második világháborúban a szerb nacionalisták oldalán harcoló, és ezért börtönbüntetésre ítélt apjának ajánlott. Lásd Radovan V. Karadžić: Vuksan. In uő: *Pamtivek*. Sarajevo, 1971, Svjetlost, 62. p.

21. oldal:

* Az 1968 júniusában kezdődő belgrádi diáktüntetések, amelyek elsősorban az egyre nagyobb munkanélküliséget eredményező gazdasági reformok elleni tiltakozásként indultak, Jugoszlávia több nagyvárosára, így Szarajevóra is áterjedtek. Bár a hatalom elismerte a követelések egy részének jogosságát, a rákövetkező években a megmozdulások számos támogatóját szigorú szankciókkal (foglalkoztatási tilalommal, a pártból való kizárással, stb.) sújtották.

† Slobodan Milošević (1941–2006) montenegrói születésű jogász, politikus, aki 1989 és 1997 között a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság államfője volt. A hágai Nemzetközi Bíróság többek között népiirtással, etnikai tisztogatással, emberiség elleni bűntettekkel vádolta, de perében nem született ítélet, mert még az eljárás lezárulása előtt meghalt.

22. oldal:

* A ma már múzeumként működő alagutat 1993-ban létesítették, hogy összeköttetést teremtsen a körülzárt város és a bosnyák

hadsereg, illetőleg az ENSZ fennhatósága alatt álló területekkel. Mivel éveken át ezen az útvonalon juttatták Szarajevóba a segélycsomagokat, fegyverszállítmányokat stb., „A remény alagútja” (Tunel spasa) néven emlegetett átjáró a város kitartásának szimbólumává vált.

23. oldal:

* Ratko Mladić (sz. 1943) a Boszniai Szerb Köztársaság hadseregének főparancsnoka, az 1995-ben elkövetett, több ezer muszlim férfi és fiúgyermek halálát követelő srebrenicai tömegmészárlás egyik fő felelőse. A hágai Nemzetközi Bíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.

† Az egyik legnevesebb boszniai napilap, amely egyetlen nap kivételével az ostrom idején is rendszeresen megjelent.

25. oldal:

* Mate Boban (1940–1997) boszniai horvát politikus, aki egyik alapítója, 1991 és 1994 között pedig az első miniszterelnöke volt a Herceg-Boszniai Horvát Köztársaságnak. Elsősorban a muszlimok ellen irányuló háborús bűntettek elkövetésével vádolták, de még a felelősségre vonása előtt elhunyt.

† Alija Izetbegović (1925–2003) boszniai muszlim jogász, filozófus, politikus és aktivista, aki 1992 és 1996 között a független Bosznia-Hercegovinai Köztársaság első miniszterelnöke volt.

† Vojislav Šešelj (sz. 1954) szélsőségesen nacionalista szerb politikus, csetnikvajda, aki a mai napig aktív szerepet játszik a szerbiai

politikai életben. A hágai Nemzetközi Bíróság háborús és emberiség elleni bűntettek elkövetésével vádolta. Mivel a felelősségét hosszú ideig nem tudták kétséget kizáróan bizonyítani, 2016-ban felmentették, de végül (2018-ban) tíz év szabadságvesztésre ítélték.

26. oldal:

* Alija Isaković (1932–1997) nagy hatású boszniai muszlim szerző volt, aki a bosnyák nyelv és nemzeti irodalom sajátos jellegét hangsúlyozta. Idézett szófordulata arra utal, hogy a boszniai háború idején Pale, ez a Szarajevó szomszédságában fekvő település volt a szerb erők főhadiszállása.

† A csetnik szó jelentése: 'katonai század tagja'. A második világháború, illetve a kilencvenes évek délszláv háborúinak idején a szerb nacionalisták alkotta szabadcsapatok, katonai vagy félkatonai alakulatok tagjai nevezték magukat így. Más nemzetiségek körében gyakran a szerbek gúnyneveként használják a kifejezést.

‡ Utalás a Joe Dante *Szörnyecskek* (1984) című filmjében feltűnő lényekre, amelyek víz hatására szaporodni kezdenek, és megvadulnak.

° Vojislav Maksimović (sz.1935) szerb irodalmár és nacionalista politikus, a Karadzić alapította Szerb Demokrata Párt képviselője.

28. oldal:

* Manolisz Anagnosztakis (1925–2005) a maga nemzedékének egyik legnagyobb hatású görög költője volt, akit baloldali meg-

győződése miatt 1948-ban, a görög polgárháború idején a katonai bíróság halálra ítél, és csak az utolsó pillanatban sikerült elkerülnie a kivégzést.

31. oldal:

* Bosznia-Hercegovina legnagyobb pszichiátriai gyógyintézete.

34. oldal:

* A délszláv háborúk idején a térségben szolgálatot teljesítő békefenntartó alakulat, a United Nations Protection Force nevének rövidítése.

35. oldal:

* Miroslav Toholj (sz. 1957) boszniai születésű szerb regényíró és politikus, aki egy ideig hírközlési miniszter volt Karadzić kormányában. A szövegben említett kötete, amelynek eredeti címe *Gospodar srca*, 1986-ban látott napvilágot.

37. oldal:

* *Angol*: Orvlövész faszor. (Bosnyákul Snajperska aleja. A háború idején elsősorban a Zmaja od Bosne utcát, illetve a Meša Selimović sugárutat emlegették ezen a néven, mivel a környékükön lévő magas épületek kiváló lövészpostákat biztosítottak a főként civil áldozatokat szedő orvlövészeknek.)

38. oldal:

* Boszniai muszlim szokás szerint a harcban elesett mártírokat az imádkozás közben előírt leborulást imitáló testhelyzetbe állítják a halottbúcsúztatás idejére.

39. oldal:

* A cím egyszerre utal a 'liliom' jelentésű bosnyák *ljiljan* szóra (és így a Bosznia címerében látható virágra), illetve a délszláv női keresztnévre, a Ljiljanára.

† Idézet Laurie Anderson *White Lily* (1986) című performanszából. A párbeszéd (amelyben egyébként szegfűt említenek) Rainer Werner Fassbinder *Berlin, Alexanderplatz* (1980) című televíziós sorozatának harmadik részében hangzik el.

40. oldal:

* Josip Broz Tito (1892–1980) horvát és szlovén szülőktől származó kommunista politikus, aki 1943-tól haláláig Jugoszlávia elnöke volt. A második világháborúban partizánként szerzett érdemeire utalva csak Tito marsallként emlegették.

43. oldal:

* Yılmaz Güney (1937–1984) törökországi születésű kurd filmrendező, író, színész, akit politikai okokból a török hatóságok többször is hosszú börtönbüntetésre ítélték. Miután 1981-ben sikerült kijutnia Párizsba, ahol élete hátralévő részét töltötte, a hazájában betiltották a filmjeit, őt magát pedig megfosztották török állampolgárságától.

† Mustafa Spahić (sz. 1950) politológus, szociológus, muszlim hittudós, az iszlám történetének professzora. Alija Izetbegović mellett egyike volt az úgynevezett „sarajevói per” vádlottjainak, azaz annak a tízenhárom boszniai muszlim aktivistának, akiket 1983-ban vallási és nacionalista indíttatású „ellenséges szervezkedés” miatt állítottak bíróság elé. Börtönbüntetése letöltése után, 1986-ban tért vissza Sarajevóba, ahol 1993-ig a Gazi Husrev bég nevét viselő dzsámi imámjaként működött. (A tiszteletteljes megszólításként használt török *efendi* szó jelentése 'úr', 'uram'.)

44. oldal:

* *Török: 'áldozat'*. Az iszlám legnagyobb ünnepén, a fia feláldozására készülő bibliai Ábrahám próbatételéről megemlékező *kurban bajram* alkalmával bemutatott áldozati állat, általában bárány, amit lehetőség szerint saját kezűleg kell levágni.

† Lásd Lev Nyikolajevics Tolsztoj: *Hadzsi Murat*. Fordította Szöllősy Klára. Budapest, 1980, Magyar Helikon, 6–7. p.

45. oldal:

* *Arab*: a hitét fegyverrel védő vagy terjesztő muszlim harcos.

† *Perzsa–török*: jellemzően fedett boltokból, kis műhelyekből álló üzleti negyed, vásárcsarnok.

‡ *Perzsa–török*: kávécsésze.

° *Arab*: a muszlimok péntek délben, közösségben mondandó imája.

46. oldal:

* Spahić szavai feltehetően arra utalnak, hogy a muszlim felmenőkkel rendelkező Kusturica (az akkor már világhírnévnek örvendő bosnyák filmrendező) a délszláv válság kirobbanása után egyre inkább a maga szerb és pravoszláv gyökereit hangsúlyozta, és sokat vitatott nyilatkozatokat tett.

49. oldal:

* A 'selyemkendő' jelentésű *svilena marama* kifejezés egy közismert délszláv gyerekmondóka sorait idézi.

50. oldal:

* A szarajevói városháza egykori épülete, amely 1945 óta a Bosznia-Hercegovinai Nemzeti és Egyetemi Könyvtárnak ad otthont.

51. oldal:

* Peter D. Ouspensky, avagy Pjotr Gyemjanovics Uspenszkij (1878–1942) orosz származású matematikus, aki 1915-ben az ezoterikus tanokat hirdető G. I. Gurdjieff követőjévé szegődött, később pedig számos kötetet szentelt annak, hogy az angolszász olvasókat is megismertesse karizmatikus mestere munkásságával, valamint az annak nyomán kidolgozott saját gondolatrendszerével.

52. oldal:

* Szarajevói temető, amely a bejárata előtt álló szoborról kapta nevét.

55. oldal:

* Baudrillard eredeti megfogalmazása szerint „a népirtás eleve magában hordja a népirtás elfeledését”. Lásd Jean Baudrillard: *Holocauste*. In uő: *Simulacres et simulation*. Paris, 1981, Éditions Galilée, 77. p.

58. oldal:

* Branko Ćopić (1915–1984) boszniai születésű szerb író és egykori partizán állatmeséi, amelyek (akárcsak katonatörténetei) rendkívül népszerűek voltak Jugoszláviában.

66. oldal:

* Ridley Scott 1982-es játékfilmje.

† *Arab-bosnyák*: 'alkony'. Egyúttal így nevezik az iszlám vallás napi öt kötelező imája közül a negyediket, a *maghrib* imát, amelyet napnyugtakor kell elmondani.

68. oldal:

* Az egykori Jugoszláv Néphadsereg (Jugoslovenska narodna armija) szerb nevének rövidítése.

76. oldal:

* Alan Parker *Madárka* (1984) című filmjéről van szó.

78. oldal:

* Bernard-Henri Lévy (sz. 1948) francia filozófus, köztér, filmrendező, aki Alija Izetbegović támogatójaként sokat foglalkozott a szarajevói konfliktussal, és az első között sürgette a bosnyákok melletti nemzetközi katonai beavatkozást. Egyebek mellett Mehmedinović és Benjamin Filipović közös alkotásában, a *Mizaldo, Kraj Teatra* (1994) című díjnyertes filmben is nyilatkozott.

79. oldal:

* Edvard Kardelj (1910–1979) szlovén származású jugoszláv kommunista politikus és elméletíró, Tito egyik leghűségesebb harcostársa.

80. oldal:

* *Török-bosnyák*: A temetés előtt álló holttestek mosdatására szolgáló helyiség.

† Egyes muszlim hittudósok úgy vélték, a holttest is érez, így ennek tekintetében a különböző vallásjogi iskolák valóban eltérő álláspontokat képviselnek.

‡ *Török-bosnyák*: kegyes cselekedet.

82. oldal:

* Az egykori Jugoszláv Kommunista Párt (Komunistička partija Jugoslavije) szerb nevének rövidítése.

85. oldal:

* Eduard Limonov (sz. 1943) sokáig emigrációban élő orosz író, költő és politikus, aki a délszláv polgárháború idején lelkesen támogatta a szerbeket. Filmfelvételek tanúsága szerint 1992-ben szerb orvlövészek társaságában ő maga is mesterlövészpuskával tüzelt Szarajevóra (bár később azt állította, hogy csak a film kedvéért pózolt a fegyverrel, és nem élő célpontra lőtt).

86. oldal:

* *Török*: kávéfőzésre szolgáló hosszú nyelű rézedény.

88. oldal:

* 1992. május 22-én a szerbek gránátot lőttek a Szarajevó sétálóutcáján lévő piacra. A támadásban huszonhatan vesztették életüket, és több mint százan megsebesültek, a vérfürdőről készült sokkoló felvételek hamar bejárták a világsajtót.

90. oldal:

* Lásd Walter Benjamin: *Díszáru-kereskedelem*. Fordította Márton László. In uő: *Egyirányú utca – Berlini gyermekkor a századforduló táján*. Fordította Berczik Árpád, Márton László, Szitás Erzsébet. Budapest, 2005, Atlantisz Könyvkiadó, 48. p.

91. oldal:

* Lásd Erdmut Wizisla: *Benjamin und Brecht. Die Geschichte einer Freundschaft. Mit einer Chronik und den Gesprächsprotokollen*

des Zeitschriftenprojekts »Krise und Kritik«. Frankfurt am Main, 2004, Suhrkamp Verlag, 218. p.

93. oldal:

* Ante Pavelić (1889–1959) a második világháború idején a német megszállókkal kollaboráló horvát usztasák, illetve a náci Németország és a fasiszta Olaszország támogatásával életre hívott fasiszta bábállam, az 1941 és 1945 között Bosznia-Hercegovinát is magában foglaló Független Horvát Állam vezére, azaz *poglavnik* volt. A rendelkezései nyomán felállított koncentrációs táborokban több százezer nem horvát származású emberrel végeztek.

99. oldal:

* *Francia:* a Nyugat.

103. oldal:

* Az egykori Jugoszlávia legnagyobb börtöne, ahol az idők során számos politikai fogoly töltötte büntetését.

„A GYEREKEM ÖRÜLT, AHÁNYSZOR CSAK ÉLVE TÉRTEM HAZA”

SEMEZDIN MEHMEDINOVIC
ÉS ORCSIK ROLAND TÁVBESZÉLGETÉSE

O. R.: *A Szarajevó blues első kiadása 1992-ben, a háborús Szarajevóban látott napvilágot. Azóta eltelt huszonöt év, és te már körülbelül húsz éve Amerikában élsz. Hogyan tekintesz erre az időszakra? Mi az, ami elmúlt, mi az, ami nem? Milyen tapasztalatokat szereztél közben?*

S. M.: Már megszoktam a változásokat. Pedig a háború előtti teljes világom eltűnt. A dolgozósobám falán ott lóg egy fénykép, amely közvetlenül a háború előtt készült a fiamról. Amolyan egyenfotó, amit iskolakezdekéskor csinálnak: a diák az íróasztalánál ül, előtte füzet, tolltartó, ceruza, a háta mögött meg egy azóta nem létező ország térképe. Nem pusztán egy állam, hanem egy teljes valóság megszűnéséről van szó: megváltozott az értékrend, a kultúra alaposan leértékelődött, úgyhogy életem legfontosabb harminc éve lidércce, álomma vált. Ez korábban zavart, de mára a nagy irodalmi szabadság terévé alakult ez a múlt.

O. R.: *A Szarajevó blues 1995-ben a zágrábi Durieux kiadónál is megjelent, de azzal a kiadással elégedetlen vagy, és az angol nyelvű verzió anyagát tekinted mérvadónak. Nekem a mindeddig kéziratban maradt, véglegesnek szánt bosnyák*

variánst bocsátottad a rendelkezésemre, versenként újragépelve, javítva az egészet. Miért nem publikáltad még ezt a változatot a saját nyelveden?

S. M.: Azt hiszem, ennek az oka egyfajta poszttraumatikus stressz szindróma, amiről hosszú időn át nem voltam hajlandó tudomást venni. A feldolgozatlan traumák. Több mint húsz év után most ültem neki először, hogy a fordításodhoz begépeljem a szöveget. A folyamat elhúzódott, noha a kötet nem túl terjedelmes. Rádöbentem ugyanis, hogy ennyi idő után is van bennem feloldatlan trauma, hogy ez a mű egy időkapzsula, amely sűrített formában őrzi a körülzárt Szarajevóban töltött életemet. Az első, szarajevói kiadás némileg rövidebb volt. Később, afféle tájékoztató gyanánt, eljuttattam a zágrábi szerkesztőnek a háborús szövegeimet. Amikor a feleségem 1995-ben kikerült Szarajevóból, magával vitte a végső változatot Zágrádba, de a szerkesztő a velem való egyeztetés nélkül (mivel azokban a napokban készültem elhagyni Szarajevót, ahol a telefonvonalak nem működtek, és így akadozott a kapcsolattartás, stb.) a szöveg „piszkozatát” küldte nyomdába, az a változat ugyanis, amit két évvel korábban kapott tőlem, hosszabb volt. Kiadóként ez volt számára a döntő, mert a vaskosabb könyvek kelendőbbek. Csalódott voltam, mert a mű alapszerkezete teljesen szétesett, a szótárszerű formából például semmi nem maradt. Ez az időszak csupa rémálom volt, lényeges döntéseket kellett hozni a saját életemről, illetve a hozzám legközelebb állókéről: véget ért a háború, és mi eltökéltük, hogy kivándorlunk Amerikába. Mindez fontosabb volt a kiadott kötetnél. Az amerikai változatában igyekeztem mindent helyrehozni, de közben megjelent a német fordítás is, amely a zágrábi kötet alapján

született. Emiatt nem szívesen tértem vissza a könyvhöz, és minduntalan úgy határoztam, hogy nem adok engedélyt további fordításokra. Így tehát a könyv végső változata előbb fog megjelenni magyarul, mint az eredeti nyelven.

O. R.: *Ha már a nyelvnél tartunk, az amerikai fordítót, Ammiel Alcalay készített veled egy interjút, amelyben azt fejtegeted, hogy a bosnyák nyelv meghatározhatatlan, még akkor is, ha különbözik a horváttól és a szerbtől.¹ A te nyelvedet a volt Jugoszlávia területén élő minden nemzetiség tagjai megérthetik, leszámítva azokat, akik hülyének tetteik magukat. Ezt a konfliktust az idegen olvasó nyelvi szinten nem, csupán tematikusan érzékeli. De vajon azt jelenti ez, hogy a nyelvi és kulturális egyediség átadhatatlan? Foglalkoztat téged ez egyáltalán?*

S. M.: Hát, ez mégiscsak egy nyelv, amelyre különféle elnevezéseket aggattak. Természetesen léteznek tájegységek szerinti eltérések, de akkor is ugyanarról a nyelvről beszélünk. A balkáni politikák a nyelv hivatalos elnevezésének erőszakos kisajátításán alapulnak. Igazából soha nem volt a nacionalista elvakultságból való kigyógyulást sürgető politikai akarat, hogy valami semleges, minden anyanyelvi használója számára elfogadható nevet adjanak neki. Elnevezhetnénk akár „déli szlávnak” is, hogy elkerüljük a zsákutcs kisajátításokat. Én azonban e politikai és ideológiai megosztottságnál egy sokkal nagyobb nyelvi kihí-

¹ Lásd Ammiel Alcalay: An Interview with Semezdin Mehmedinović. In Semezdin Mehmedinović: *Sarajevo Blues*. Translated from the Bosnian and with an Introduction by Ammiel Alcalay. San Francisco, 1998, City Lights Books, 107., 111–112. és 114–115. p.

vással vagyok kénytelen szembenézni. Az elmúlt huszonöt évben adott volt a lehetőség, hogy angolul kezdjek írni, de mégis kitartottam az anyanyelvem mellett. Vagyis éveken át úgy jártam az irodalmi estekre, hogy a szövegeim műfordításait olvastam fel, mi több, ezt lassacskán kezdtem természetesnek venni, ami már önmagában is kisebb fajta identitásválságot okozott. Ma már rendre visszautasítom az efféle programokat, noha korábban szívesen mentem a könyvesboltokba és az egyetemekre felolvasást tartani, sőt, szórakoztatott, és némi pénzt is kerestem vele. Ráadásul egy másik nyelvi drámát is meg kell élnem: egy barátom jelezte, hogy az általam beszédben és írásban használt nyelv arra emlékezteti, amely a kilencvenes években dívott Boszniában és Szarajevóban. Ami természetes, hiszen nem követtem az utóbbi két évtized nyelvi változásait. Így tehát épp ennek a nyelvi eltérésnek a mértékében különbözik egymástól az emlékeimben élő és a mai Szarajevó.

O. R.: *Műfordítóként a Szarajevó blues költői stílusát jelentette számomra a legnagyobb kihívást: sehol nincs benne felesleges díszítés, de nyelvezete mégsem egyszerű, hanem a szó szoros értelmében „lényegre törő”. Mintha Danilo Kiš tömörítési poétikáját követted volna. A többi könyvedet – Devet Aleksandrija, Autoportret s torbom, stb. – olvasva úgy tűnik, ez a te „po-etikád”, hogy ugyancsak Kiš egyik írásának címével éljek. Szándékosan tartózkodsz a posztmodern barokkságtól?*

S. M.: A háború, mint írom is, bizalmatlanná tett a metaforákkal szemben, mindazzal szemben, ami teret nyit a kétértelműségnek. Csakis az egyenes beszédet tudtam elfogadni. Csupán így lehetett etikus módon megragadni a háborús valóságot. Roppant illetlen cifrázni a szöveget,

ha romokról, erőszakról és halálról szól. Ugyanilyen fontos volt megszabadítani minden szentimentalizmustól, a távolságtartást pedig egyedül a precíz valóságábrázolás biztosíthatta. Nem ítélni a valóság felett, hanem leírni. Ezért olyan meghatározó e szövegekben a képszerűség. A képek szabatos leírása érzelmi töltetet hordoz, ami szükségtelenné teszi bizonyos dolgok kimondását. A tömörítés igényét már a versírás életre hívta bennem. Szerettem, ha a prózai szövegeimből is kihallom a mondatok ritmusát; szerettem, ha a mondataim sallangmentesek, ha sikerül lecsupaszítanom őket. Hibrid szövegeket írok, melyeket a kritika különféle elnevezésekkel illet: egyesek versnek, mások emlékiratnak, megint mások regénynek tartják őket, de az én meglátásom szerint ez mind költészet.

O. R.: *Egyes kritikuskok a balkáni háborút övező diskurzus kapcsán azt állították, hogy az irodalomba visszatért a valóság, a referencialitás fogalma, hogy ez a háború kérdésessé tette a minden értéket, így a morált is relativizáló posztmodernizmust. A Szarajevó blues ezt a problémát is érinti, de az én olvasatomban vallomás, önéletírás, a személyes tapasztalat lejegyzése, az elbeszélő önteremtése is ez a kötet. Vajon a Szarajevó blues a szerző saját élményein alapuló impresszionisztikus önéletírás lenne?*

S. M.: Ezt is mondhatjuk. Tekinthejtük „impresszionisztikus önéletírásnak”. Én viszonylag fiatalon kerültem bele a háborúba, és bár meglehetősen lelkesedtem a posztmodern elméletek bizonyos aspektusaiért, egy este az egészet átértékeltem. A könyv ennek a változásnak a dokumentuma. A halál első tapasztalatai után egyszer csak abszurdnak bizonyult a jó és a gonosz antagonizmusát tagadó posztmodern meggyőződés, hiszen épp az vált

előttem nyilvánvalóvá, hogy a jó és a gonosz élesen elkülönül egymástól. A számomra lényeges dolgok valamiképpen már az ostrom első hónapjaiban megváltoztak. Az addig fajsúlyosnak érzett könyvek veszítettek jelentőségükből, a kevésbé fontosak meg hirtelen felértékelődtek. A *Szara-jevo blues* végső soron igen személyes, ám nem abban az értelemben, hogy a szerzője magyarázni akarná önmagát és a saját valóságát: inkább a lehető legkisebb elfogultsággal igyekszik mindent feljegyezni. Úgy gondolom, ez jól érzékelhető. Hitem szerint ez a lényeges. Az irodalomnak személyesnek kell lennie, és közben úgy kell ábrázolnia a világot, hogy nem ítélkezik felette.

O. R.: *Annak ellenére, hogy a szerb társadalom többsége még mindig nincs tisztában azokkal a károkkal, melyeket a kilencvenes években másoknak és önmagának okozott, az utóbbi időben már Szerbiában is terjesztenek boszniai és horvátországi kiadványokat. Szeretnéd, ha a Szarajevó blues Szerbiában is olvasókra találna?*

S. M.: Bizonyára örülnék neki. Úgy gondolom, a szerb olvasók is nyernének vele.

O. R.: *Az idézett interjúban említet, hogy milyen fontos volt számodra Kiš munkássága.² Már a háború előtt komolyan vetted a balkáni nacionalizmusokról szóló elemzéseit?*

S. M.: Kiš különböző módokon hagyott nyomott a műveimen, jól érzékelhető rajtuk az ő „po-etikájának” hatása. Akár a nemzedékemhez tartozó íróbarátaim nevében is kijelenthetném, hogy Kiš volt a mi irodalmi apánk. A szövegeiben megfogalmazott minden etikai útmutatást a magunkévá tettünk, mint például, emlékszel te is, a fiatal

² Lásd: Ammiel Alcalay: i. m. 121. p.

íróknak adott tanácsait.³ Kisebb vagy nagyobb mértékben, de az esszéinek, interjúinak minden tanítása közel állt hozzánk. A kérdésed nagyon érdekes, eddig még nem gondolkodtam erről, így előttem is most vált nyilvánvalóvá, hogy tulajdonképpen kerülgettem Kiš híres eszmefuttatásait a nacionalizmusról. Olvastam ugyan őket, ám mondandójukat csak a háború világította meg számomra elemi erővel. Békeidőben nagyobb hatással volt rám, mondjuk, a huszadik század legnagyobb büntetéről, a lágerekről szóló alapvetése, semmint a valóságunkat közvetlenebbül és nagyobb valószínűséggel fenyegető gonosz, a nacionalizmus veszélyeire való figyelmeztetése. Hogy mennyire volt érzékelhető a nyolcvanas évek mindennapjaiban a nacionalizmus? Nézd, én olyan emberek társaságában forogtam, akikből háborús bűnösök lettek. Néhányan közülük a barátaim voltak. Még Radovan Karadžićyal is összejártam! Mára már letettem arról, hogy választ találjak rá, mi és mikor tette őket nacionalistává.

O. R.: *Kiš a Homo poeticus, mindenek ellenére című esszéjében a következőt állítja a jugoszláv irodalmakról: „Egzotikum vagyunk, politikai botrány, ezenfelül szépséges Adriaparti naplementék, sligovicával megöntözött halvány turista-emlékek a békés, tetszetős tengerparti napszálltákor. Ennyi az egész. Az európai kultúrának aligha vagyunk részesei... Politika – az igen! Turizmus – úgyszintén! És persze a Slivovitz (német ortográfiával)! Na de irodalmat ki az ördög keresne*

³ Lásd Danilo Kiš: Tanácsok a fiatal íróknak. Fordította Piszár Ágnes. In uő: *Kételemek kora. Esszék, tanulmányok*. Fordította Balázs Zita et al. Pozsony–Újvidék, 1994, Kalligram Könyvkiadó – Fórum Könyvkiadó, 127–132. p.

*egy ilyen országban! Meg aztán ki is tudná magát kiismerni a nacionalista szarakodásaikban, azokban az egymáshoz oly közeli és (szerintük) mégis oly különböző nyelvekben és nyelvjárásokban, az összekeveredő vallásokban és tájegységekben!*⁴ *Hogyan éled meg politikai, nemzeti egzotikumodat a mai környezetben, ahol valamilyen formában mindenki egzotikus?*

S. M.: Menedékként, védelmező páncélként tekintek rá, mert fontos számomra a névtelenség állapota. Most azonban Kiš *Homo poeticus* című esszéjének a téziseire reflektálunk. A megérkezésem után Amerikában is publikálni kezdtem, és méltányos kritikai fogadtatásban részesültem, még akkor is, ha a kilencvenes évek második felében itt sokkalta kevesebb műfordítást közöltek, mint nálunk. Ma már valamivel jobb a helyzet e téren, de még most sem túl rózsás. Ugyanakkor észrevettem egy fontos különbséget, amit nem egészen értettem. Nekem furcsa, hogy a szerzők itt teljesen súlytalanok a nyilvánosságban. Nálunk igazi véleményformálók voltak, a televízióban, a rádióban és a lapokban naponta nyilatkoztak az úgynevezett társadalmi valóság minden aspektusáról, a kultúrától a politikáig. Na, ez itt nem működik! Szarajevóban összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepe volt a kultúrának. Úgy tűnik, ennek egyik oka a spiritualitás iránti igény volt, s miután a vallásnak egy ateista államban (a szocializmus korszakát éljük) nem volt tényleges, napi funkciója, a magánélet és a nyilvánosság tereiben a kultúra szekuláris rítusai vették át a helyét: ebben az értelemben az irodalom napi spirituális szükséglet volt. Valláspótlék. Időközben, mint minden, ez is

⁴ Lásd Danilo Kiš: *Homo poeticus*, mindenek ellenére. Fordította Balázs Zita. In uő: i. m. 93. p.

átalakult, Amerika a Balkánra is befurakodott, az írók ott is a partvonalra szorultak. De ennek ellenére még mindig Zágrábban adom ki a könyveimet. Ahhoz, hogy megsza-
baduljak az „különösség” aurájától, angolul kellene írnom. Erről lemondva arra vagyok ítélve, hogy egzotikus legyek, de ehhez már hozzászóktam. Az elfogadható magány állapotában élek. Gyakran gondolok egy íróra, akivel hasonló a sorsunk: Márai Sándorra. Az ő magánya kozmikus volt, úgy értem, összehasonlíthatatlanul a legnagyobb. Haláláig San Diegóban élt, Dél-Kalifornia napja alatt, alig ismerték, a könyveit csak vonakodva fogják majd publikálni. Holott kevés olyan jó és meggyőző oldalt írtak a hetvenes és nyolcvanas évek Amerikájáról, mint ő a naplóiban, amelyek itt mind a mai napig kiadatlanok. Azok a passzusai, melyekben az öngyilkosságára készülve a pisztolyvásárlásról, a lőgyakorlatokról, az itteni fegyverkultuszról, a gyilkosságok és öngyilkosságok statisztikájáról beszél, a huszadik század irodalmának leghitelesebb lapjai közé tartoznak.⁵ És ezen a ponton az „egzotikum” felülkerekedik a helyiek gögijén.

O. R.: *Nagyon örülök, hogy Márait említetted. Neki menedék volt az anyanyelv, egyfajta Elízium. Attól függetlenül, hogy a te könyveid hozzáférhetők a szülőhazádban, te is hasonló módon tekintesz az anyanyelvedre?*

S. M.: Van valami vonzó az ilyen nagy magányban: egy olyan lakóépületben vagy városnegyedben élsz, ahol senki nem beszéli a nyelvedet, miközben éjszakákon át szavakat illesztasz egymáshoz, egy olyan világ démonaival küzdve, amely menthetetlenül különbözik attól, amelyben tartózn-

⁵ Lásd Márai Sándor: *Napló 1984–1989*. Budapest, 2002, Helikon Kiadó, különösen 122., 143–144. és 157. p.

kodsz. Ez az elszigeteltség kezdetben nyugtalanított, de aztán elfogadtam, sőt, úgy tűnik, inspiratív ekkora magányban, az állandóan tükröt tartó olvasó jelenléte nélkül írni. Írás közben jobb megfigyelni az olvasóról, mert a figyelembevétele megvesztegeti a szerzőt, és így árt a szövegnek.

O. R.: *A Szarajevó blues lapjain többször utalsz Baudrillard szimulákrumelméletére, a Stratégies fatales című művére, illetve a Szarajevóval kapcsolatos szövegére,⁶ és ezek nyomán médiajátéknak tekinted a háborút. A Szabadság című szövegében azt írod: „Ebből fakad az a szüntelen rosszérzés, hogy jelenlegi mondataimmal – és minden továbbival is – a háborút reklámozom. Ezzel véget ér a szabadságról szóló minden beszéd.” A könyved tehát a szabadságról szól?*

S. M.: Baudrillard arról értekezett, hogy az ostromlott Szarajevó valósága maga a hiperreális pokol. Mondtam már, hogy társítanak a metaforák, ám ez ténylegesen vitatható volt. A háborús valóság és a vallási mítosz összemossága annyit tesz, hogy az előbbit kimozdítjuk a maga realitásából, és átemeljük a fikcióba. Engem zavart, hogy le kell mondani a valósághű ábrázolásról, hogy a könnyebb emészthetőség érdekében korábbról ismert képekhez kell folyamodni. Íróként épp az okozott gondot, hogy tisztán láttam, milyen könnyen meghamisítható és torzítható a valóság. Ám mindenekelőtt felvetődött magának az írásnak az értelme. Ugyanis egy idő után a háborúról való írás a háború reklámjává alakult. Innen nézve a könyv valóban a szabadságról szól, vagyis inkább annak lehetetlenségéről.

O. R.: *A Bernard-Herni Lévyről szóló mikroesszé az ön-*

⁶ Lásd Jean Baudrillard: *Pas de pitié pour Sarajevo* [1993]. In uő: *Écran total*. Paris, 1997, Éditions Galilée, 57–62. p.

tetszelgő elkötelezettség kritikájaként is értelmezhető: röpké látogatást teszünk a háborús övezetben, majd az adrenalinfröccs után visszatérünk a biztonságba. Nem ő volt az egyedüli, aki így cselekedett. Ez a fajta értelmiségi meghasonlottság és tehetetlenség a globalizált médiavilág egyik alapproblémája. Ennek ellenére találkozótól másféle hozzáállással is?

S. M.: Valóban létezett háborús turizmus: közismert emberek utaztak az ostromlott városba, hogy belekóstoljanak a veszélytől megneimesedett valóságba, és aztán a nap végén hazarepüljenek a maguk biztonságos közegébe. Egyesek hosszabban maradtak, szerelembe estek valami helyi nővel, és a kocsijuk csomagtartójában kicsempészték Európába. Volt ott mindenféle örület. Azonban pozitív példák is akadtak. Lévy elkötelezettségét azért bíráltam, mert ő a politikai elittel kereste a kapcsolatot, és nem az érdekelte, hogy milyen körülmények közt élnek az egyszerű emberek. Talán túl szigorú voltam vele, elvégre mégiscsak kockázatot vállalt. Susan Sontag viszont hónapokig velünk élt, és a hivatását művelte: 1993-ban színpadra állította Szarajevóban Samuel Beckett *Godot-ra várva* című darabját. Nem azért jött, hogy a kamerák előtt Izetbegović társaságában pózoljon. Sontag elkötelezettsége valóban nagyszerű volt.

O. R.: *Hannah Arendt szerint „az erőszak képtelen beszélni”, és „a beszéd tehetetlen az erőszakkal szemben”.⁷ A Szarajevó bluesban nincs úgynevezett háborús pornográfia vagy háborús giccs, az erőszakot ábrázoló képei visszafogottak. Megragadhatja a költészet az erőszakot, a gonoszt? Ez lenne a „küldetése”?*

⁷ Lásd Hannah Arendt: *A forradalom*. Fordította Pap Mária. Budapest, 1991, Európa Könyvkiadó, 21. p.

S. M.: Úgy vélem, az íráshoz fontos a tragikum mint a gonosz következményének tapasztalata. Ennek közvetítésével elmondhatunk valamit a gonoszról, és ez is egyike az irodalom feladatainak. Most olvasom Borbély Szilárd *Berlin – Hamlet* című kötetét. A Borbélyt és engem összekötő tragikus tapasztalatok különböznek ugyan, de érdekes módon mindketten Walter Benjaminra utalunk, a történelem angyalára, a történelemre mint romra, a fejlődés lehetetlenségére.⁸ Az irodalom elsősorban arra szolgál, hogy megmentse a szerzőt, néha azonban erre is képtelen...

O.R.: Örülök, hogy eljutott hozzád Borbély Szilárd munkája, ez is azt mutatja, hogy az irodalom összekötheti az embereket. Én először Tolnai Ottótól hallottam a költészetéről, ő javasolta, hogy fordítsak a Szarajevó bluesból. Tolnai – a szövegei és utazásai révén egyaránt – már a hatvanas évek óta aktívan jelen van a délszláv térségben. Néhány évvel ezelőtt elnyerte Boszniában az ottani legrangosabb költészeti díjat, a Bosanski stećakot. Korábban olyan jeles műfordítók tolmácsolták a verseit szerb nyelven, mint Danilo Kiš, Sava Babić vagy Vickó Árpád, újabban meg Marko Čudić teszi ezt. Találkoztál már Tolnaival? Mit gondolsz a költészetéről, illetve róla magáról?

S. M.: Sokat beszélünk a nyelvről, a nyelvek mentén való elkülönülésről, de jómagam, és te megérted ezt, egy olyan kultúrából érkezem, amelyet különböző nyelvek formáltak, amelynek nem a nemzeteszmé szabott keretet. Tol-

⁸ Lásd Walter Benjamin: A történelem fogalmáról. Fordította Bence György. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Fordította Bence György et al. Budapest, 1980, Magyar Helikon, 959–974. p.

nai jelentős szerzője ennek a kultúrának. Fontosnak tartom hát hangsúlyozni, hogy a nyelvi különbségek ellenére Ottó és én ugyanahhoz a kultúrához tartozunk. Amikor valaki Robert Frost híres mondását idézi, mely szerint „a költészet az, ami mind a próza-, mind a versfordításban elvész”,⁹ nekem mindig eszembe jutnak Ottó versei, és arra gondolok, hogy bármennyit veszítettek is Kiš vagy Vickó fordításában, én nem érzem, hogy olvasóként megrövidítettek volna. Tolnai azon kevés írók egyike, akinek a szövegeivel mélységesen azonosulni tudok, akinek a mondatai a mindennapi életemben is jelentőséget nyertek. Személyesen is találkoztunk. Végigtrécseltünk egy felejthetetlen berlini délutánt, amihez a szakács részéről sok időt és nagy hozzáértést igénylő, tökéletesen elkészített bosnyák csuporral szolgált.

Q. R.: A Szarajevó blues tele van török jövővényszavakkal, a muszlim élet motívumaival, amelyek az én szememben egzotikusnak hatnak, és a bosnyák kultúra gazdagságát érzékeltetik. Mindig el akartam utazni Boszniába és Koszovóba, hogy megismerjem e szelíd muszlim világot, csak a háború megakadályozott benne. A „szelíd” szót használtam, mert a vajdasági cukrászdában megismert albánok és bosnyákok barátságosak voltak velem, és ezért a balkáni „vilajet”¹⁰ kö-

⁹ Lásd Cleanth Brooks – Robert Penn Warren: *Conversations on the Craft of Poetry with Robert Frost, John Crowe Ransom, Robert Lowell, Theodore Roethke. A transcript of the tape recording made to accompany Understanding Poetry*. New York, 1961, Holt, Rinehart and Winston, 7. p.

¹⁰ Török: a legnagyobb közigazgatási egység az egykori Oszmán Birodalomban, illetve a mai Törökországban.

lyökként úgy élt a képzeletben, mint ami csupa békeség meg derű. De térjünk vissza a könyvedhez: mit adott neked az iszlám? Nekem úgy tűnik, jelentőséggel bírt számodra, de mint olyasvalami, ami nem bezárkózásra, hanem a másokra való szellemi nyitottságra készítetett. No de túl sokat locsogok, úgyhogy török jövővényezővel: hajde, azaz rajta, halljuk a te véleményedet!

S. M.: A könyvben felbukkannak a háborúban eltörölt keleties jelek. Szarajevót módszeresen pusztították, az egyik első felgyújtott épület a Keleti Intézet volt, de a dzsámikat is céltalan rombolták. A keleti motívumok természetes részét képezik a könyvnek. Én szekuláris családból jövök, nem vagyok vallásos, a keleti jelleg olyasféle vonzalmat ébreszt bennem, mint William S. Burroughsban a marokkói Tanger. Talán kicsit mélyebbet. Mindaz, amit az ostrom alatt brutálisán megsemmisítettek, beleértve a vallási jelképeket is, leleplezte a város sebezhetőségét. Amikor pedig egy sérült gyerekkel vagy emberrel találkozol, ösztönösen át akarod ölelni... Alapvetően így érzek az akkori Szarajevó iránt.

O. R.: *A magyarul szintén olvasható Ruszki komputer című naplókötet*¹¹ mintha szorosan kapcsolódna a Szarajevó blues lírai anyagához. A boszniai háború idején magyar írók is foglalkoztak az ostromlott bosnyák fővárossal.¹² Am ahogy a háború „elvilleg” véget ért, és múltak az évek, lassan feledésbe

¹¹ Lásd Semezdin Mehmedinović: *Ruszki komputer*. Fordította Orcsik Roland. Budapest, 2016, József Attila Kör – L'Harmattan Kiadó

¹² Lásd Csejdy András (szerk.): *Szarajevó – egy antológia*. Budapest, 1994, Kozmopolisz Rt. – Láng Kiadó.

merültek a könyvek és a városok tragédiái. A magyar olvasónak ezek a könyvek a múltról szóló tanúságtételek lesznek, a történelmi tények és a költői áldokumentumok valamifajta keverékei. A háború előtti és a háborús Szarajevó számodra is a múlt része csupán? Vagy kitörölhetetlen tetoválás, mint Kertész Imre számára a vészkorszak? Te magad olvasol a tiédhez hasonló élményeket feldolgozó irodalmi műveket?

S. M.: A zsigeri tapasztalatok tartósan megjelölnek. Mindig problematikus kissé, hogy miként látnak minket; engem zavart, hogy az amerikaiak a háborúval azonosítanak, míg az otthoniak – a kivándorlásom miatt – a száműzetéssel. Az előbbieknél a háború, az utóbbiaknál a száműzetés írja vagyok. Évekig próbáltam változtatni ezen a viszonyuláson, átformálni a rólam kialakított képet, de nem jártam sikerrel. Erre képtelenek vagyunk, mert bizonyos tapasztalatok tényleg rabul ejtenek minket: úgy viseljük őket, mint valami billogot, és ennek állandóan tudatában is vagyunk. Ha valami hétköznapi élményről írok, amely egy washingtoni utcán esett meg velem, akkor így vagy úgy, de abban is benne foglaltatik az én mélyebb és lényegibb háborús tapasztalatom, ez egyszerűen elkerülhetetlen. Azt is meghatározza, hogy milyen könyveket olvasok. Öntudatlanul is olyanokat választok, amelyek tragikus, személyes élményekről szólnak, ezekkel a szövegekkel tudok könnyen azonosulni. Egyebek mellett idén olvastam Natalia Ginzburg esszéit, melyeket az előző század közepe táján írt, és egyik csodálatos szövegéhez (*Inverno in Abruzzo* az eredeti címe) többször is visszatértem. Arról a faluról ír benne, ahová a családjával száműzték, és ahol egy télen át jóformán fogságban kellett élniük. Néhány hónappal a visszatérésük után a férjét, Leone Ginzburgot – a neves antifasiszta irodal-

márt és ellenállót – a római börtönben kivégezték a nácik. Natalia Ginzburg valami olyasmit ír ennek az esszének az utolsó mondatában, hogy valójában ez az abruzzói időszak volt élete legboldogabb fejezete.¹³ Számomra érthető ez az érzés. Rendkívüli körülmények között nem ritkák a szélsőséges érzelmek. A háborúban nekem is haltak meg szeretteim, akiket a sírba eresztettem. Ám akkoriban is voltak az örömnnek véletlenszerű kitörései: a nő, akit szeretek, éhes és szomjas volt, mégis a karjaimban aludt el minden éjjel. A gyerekeim örült, ahányszor csak élve tértem haza. Már annak is örültünk, ha egy alma került az asztalunkra. Az elvárásaink olyan kicsik voltak, hogy az apróságok lettek a nagy örömök forrásai. Ezek a háborúban megélt boldog pillanatok ma nosztalgiát ébresztenek bennem.

*Szeged – Washington D. C.,
2017. október–december*

¹³ Lásd Natalia Ginzburg: *Inverno in Abruzzo*. In uő: *Le piccole virtù*. A cura di Domenico Scarpa. Torino, 2015, Giulio Einaudi editore, 13. p.

TARTALOM

VESZTESEÉG	5
HÁBORÚS ÁLOM	8
HULLA	9
1989, AUGUSZTUS	10
TELEFONCSÖRGÉS	11
MŰTEREMBEN	12
ALIFAKOVAC	13
IDEGEN	14
ESSZÉ	15
SZÖKEVÉNY	16
VALLÁSOSSÁG	17
RADOVAN KARADŽIĆ	18
TEGNAPI VILÁG	28

A VÁROS SZÉLÉN	29
CSETNIK HADÁLLÁS	30
KIÚZETÉS	31
TARTÁLYKOCSIK/ESŐVÍZ	32
EGY VISZONYLAG NYUGODT NAP	33
SENKIFÖLDJE	34
VEREBEK	35
GRBAVICA	37
A VÉRTANÚ SÍRJA	38
LJILJANÁNAK	39
KIJÁRÁSI TILALOM	40
FOGYÁS	41
KIFOSZTOTT ÜZLETEK	42
A BÉG-DZSÁMI IMÁMJA	43
ÁRTATLAN CIVILEK	48
TÜZVÉSZEK	50

MILOMIR KOVAČEVIĆ	51
AZ OROSZLÁNOS TEMETŐ	52
ÜVEG	53
ZAMBAK/MUSZLIMOK	54
KÖLYKÖK	56
A HŐS	57
GRÁNÁT	58
KÖZLEKEDÉS	60
FÉNYKÉPÉSZEK	61
MEGSEBZETT PARKOK	63
HÁBORÚS KONCLESŐK	64
FEHÉR HALÁL	66
POLITIKA	67
LÉPCSŐHÁZ	68
MIRE FOGSZ EMLÉKEZNI?	69
ROMOK	71

SZARAJEVÓ	73
HÁBORÚ	74
ÁLLATOK	75
MACSKA	76
MENEDÉK	78
HULLAMOSDATÁS	80
ELVÁNDORLÁS	82
BERNARD-HENRI LÉVY	84
LAPIŠNICA/EDUARD LIMONOV	85
JEL	86
MÉSZÁRLÁS	88
SZABADSÁG	89
TÖRTÉNELEMTÖBBLET	93
ÚJ TAPASZTALATOK	95
ALAGÚT	97
ZENICA BLUES	101

DÁTUMOK	108
SZERKESZTŐI JEGYZETEK	109
„A GYEREKEM ÖRÜLT, AHÁNYSZOR CSAK ÉLVE TÉRTEM HAZA” (Semezdin Mehmedinović és Orcsik Roland távbeszélgetése)	121

X 269424

QADMON Kiadó Kft.
1105 Budapest, Cserkesz utca 13.
Honlap: www.qadmon.hu
E-mail: qadmon@qadmon.hu

A kiadásért felel a QADMON Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Csáki Márton
Műszaki szerkesztő Szűcs László Barna
Borító- és kötéstervező TPI Design
A borító Gérard Rondeau 1994-ben készített,
a szerzőt ábrázoló fotográfiájának felhasználásával készült
Tördelő Pap Attila
Nyomta és kötötte a Reálszisztéma Dabasi Nyomda Zrt.
Vezérigazgató Balizs Attila
Megjelent 2018-ban, A/5-ös formátumban
Ívterjedelem 9 (A/5) ív
Papírmínőség 70 g Holmen Book Cream
Garamond betűtípusból szedve.

MEGJELENT

Otto Weininger:
Notesz – Levelek egy barátához.

Gilles Deleuze – Félix Guattari:
KAFKA. A kisebbségi irodalomért

E. M. Cioran:
Könnyek és szentek

Marquis de Sade:
*Börtönévek. Levelek, naplók,
írások a fogság éveiből*

Albert Caraco:
A kóros breviáriuma

Giacomo Casanova:
Korai és kései szerelmek

Nicolás Gómez Dávila:
További széljegyzetek egy rejtett szöveghez

Pierre Clastres:
Az erőszak archeológiája

9263

2900.

molt,
bo

XA 222474

„Fegyverek közt hallgatnak a műzsák” – mondogatjuk gyakran az ókoriakkal, ám e bölcsességre rendre rácsafol egy-egy olyan írásmű, mint például a bosnyák költő, filmes és lapszerkesztő, **Semezdin Mehmedinović** (sz. 1960) jelen kötete. Kétségtelen, a háború a költői horizontot is leszűkíti, sőt, az is megeshet, hogy egyes költők a gyűlölet zsoldjába szegődnek, de éppen ezért morális és egzisztenciális tétet ad az írásnak: az egyneműsítő ideológiáknak való ellenszegülés, a józan ész, a törekény individuum önreflexiók terévé avatva az irodalmat. Ily módon a *Szara-jevó blues* sem pusztán az ostromgyűrűbe zárt város három évének krónikája, és nem is csupán a hagyományos irodalmi műfajok határain messze túllépő háborús realitás újszerű ábrázolására tett kísérlet. A boszniai háború idején Szarajevóban élő és alkotó Mehmedinović számára ugyanis a város, ahol feltárult előtte, hogy „a valóság akkor érzékelhető a maga teljességében, ha darabokra törik”, nem mászt jelentett, mint „az igazság világát”. És bár a tapasztalataiból levont tanulságokat egy másik könyvében úgy összegezte, hogy a képzelőerőt is nélkülöző, tehát valódi gonosszal hadakozni sem lehet, ő maga, miként azt minden kliséről és pátozsról lemondó sorai tanúsítják, mégis képes volt megőrizni belső szabadságát.

A *Szara-jevó blues* nem annyira sokkoló, mint inkább nyugtalanító. Olyan érzést kelt, mintha valamiféle ciklikus idő foglyai lennénk: elvégre ugyanahhoz a városhoz köthető a történészek által „rövid” jelzővel illetett XX. század szimbolikus kezdő- és végpontja is. Igaz, Gavrilović Princip merényletének színhelye két emberöltő múltán már a nacionaliz-

musok fenyegette multikulturális képletek sorsát példázta, így a keresztény, muszlim, szefárd hagyományokat őrző Szarajevó egyszerre lett bizonyosságá az etnikai, vallási, kulturális sokféleségből táplálkozó kisvilágok életképességének és egy csaknem ötvenéves *status quo* felfeslésének. A délszláv polgárháború volt ugyanis az egyik első posztmodern fegyveres konfliktus, amelyben a civilek célponttá váltak, a tömegmédia a halál haszonélvezőjévé lett, a humanizmus cinikusan működtetett retorikává fajult, a szemünk láttára felbomló valóság, illetve annak torz reprezentációi pedig végletesen átvárták egymást. És mivel mindez Európa újraegyesítésével párhuzamosan zajlott, aligha juthatunk más következtetésre, mint hogy a törzsi logika, a módszeresen szított téboly bármikor eluralkodhat, és mindig vérfürdőbe torkollik.

A *Szara-jevó blues* megszületése óta eltelt negyedszázadban már bebizonyosodott, hogy e mű maradandó értéket képvisel. Ennek apropóján kötetünket, amely – a világon első alkalommal – a szerző által véglegesített bosnyák verzió alapul, egy interjúval is kibővítettük, hogy teljesebb képet adhassunk az 1996 óta Amerikában élő Mehmedinović pályájáról, valamint a *Szara-jevó blues* folytatásának tekinthető *Ruszei komputerből* már részben megismert, emigránsként szerzett élményeiről.